

ДИСКУСИОННИ МАТЕРИАЛИ

DP/54/2006

Националният доход на България, 1892–1924 г.

Мартин Иванов

БЪЛГАРСКА
НАРОДНА
БАНКА

ДИСКУСИОННИ МАТЕРИАЛИ

DP/54/2006

БЪЛГАРСКА
НАРОДНА
БАНКА

Националният доход на България, 1892–1924 г.

Мартин Иванов

Юни 2006 г.

ДИСКУСИОННИ МАТЕРИАЛИ

Редакционен съвет:

Председател: Гарабег Минасян

Членове: Стати Статев

Николай Неновски

Мариела Ненова

Секретар: Людмила Димова

@ Мартин Иванов Иванов

Авторът е научен сътрудник в Института по история при БАН. Специализирал е във Великобритания (Кеймбридж и Единбург) и Р. Ирландия (Голуей).

hadjimartin@abv.bg

© Българска народна банка, юни 2006 г., поредица

ISBN -10: 954-9791-91-2

ISBN -13: 978-954-9791-91-4

Отпечатано в Полиграфична база на БНБ.

Материалите отразяват гледищата на своите автори и не ангажират позицията на БНБ.

Художественото оформление на корицата е разработено въз основа на банкнотата с номинал 50 лева, емисия 1999 г.

Мненията си изпращайте до:

Отдел „Печатни издания“

Българска народна банка

пл. „Княз Александър Батенберг“ № 1

1000 София

Тел.: (+359 2) 9145 1906, 9145 1071, 981 1391

Факс: (+359 2) 980 2425, 980 6493

e-mail: Dimova.L@bnbank.org

Интернет страница: www.bnb.bg

ИСТОРИЯ НА ФИНАНСИТЕ И БАНКОВОТО ДЕЛО

**Материалът се публикува по препоръка на
Програмния съвет за проучвания и публикации по
финансова и банкова история**

Съдържание

Националният доход на България, 1892–1924 г.	5
I. Шестдесет години след А. Чакалов за около четвърт век преди него: методика	6
II. „Верен сбор от неверни цифри“? Източници	9
III. Изчисляване на националния доход по цени от съответната година	10
1. Земеделие, скотовъдство и други селски приходи	10
2. Индустрия и занаяти	32
3. Транспорт и съобщения	40
4. Стоков оборот и търговия	44
5. Кредит, осигуровки и капитали	47
6. Свободни професии и услуги	49
7. Градски покрити имоти	50
8. Държавни и общински служители, пенсии	52
9. Обобщаващи оценки	53
IV. Националният доход по цени от 1911 г. и коригиране за териториални промени	55
1. Базова година (1911)	55
2. Общ ценови индекс, 1911=100 (ОЦИ)	55
3. Индекс на надниците, 1911=100 (ИНг)	56
4. Индекс на наемите, 1911=100 (ИНм)	56
5. Индекс на индустриалните цени, 1911=100 (ИИНг)	56
6. Транспортен индекс, 1911=100 (ИТр)	56
7. Индекс на гържавните служители (ИДС)	57
8. Изчисление на НД по цени от 1911 г.	58
9. Преизчисляване НД на А. Чакалов по цени от 1911 г.	59
10. Корекция за териториални промени	60
V. Заключение	61
ПРИЛОЖЕНИЕ	65

РЕЗЮМЕ. Вече шест десетилетия българската стопанска историография и историческата статистика успешно „устояват“ на изкушенията на пробилите си път още преди половин век в западната литература количествени измервания на социалните и икономическите процеси. Поради липса колкото на интерес, толкова и на възможности, застаналите на кръстопътя на миналото родни изследователи са предпочели равния път на „качествените“ описания пред неравната пътека на „количествените“ измервания. В резултат сме принудени да говорим повече интуитивно за историята си, митологизирайки отделни епизоди и демитологизирайки други, да фиксираме интереса си в отделни „точките“ в кривата ни на развитие, лишени от възможността за сравнение помежду им (за международни сравнения дори не може да става дума).

Методологично настоящата студия се основава на изследването на Асен Чакалов върху националния доход на страната. Целта на студията е да „върне“ конструирания от него дълъг рег с три десетилетия назад. Без претенции да бъде напълно синхронна с днешните представи за системата на национални сметки (СНС) тази методика дава едно приемливо приближение за агрегата национален доход, поради което оценките на Чакалов се използват днес от екипа за международни сравнения при ОИСР под ръководството на безспорния корифей в областта Ангъс Мадисън.

Изчисленият национален доход на България за шестте контролни години – 1892, 1899, 1905, 1911, 1921 и 1924 показва, че стопанството ни не постига особено впечатляващи резултати през целия разглеждан период (средно 0.8% ръст). Наистина има подпериоди, в които НД нараства малко по-бързо (1899–1911 г.), но това е измамно (поради крайно ниската база през кризисната 1899 г.). Още по-неприятна става картината, ако в нея се включи и демографският фактор. Реализираният ръст в икономиката не успява да дозони растежа на населението (-0.6% годишно), което е важна спиратка за да превключи стопанството на по-висока предавка. В този смисъл направените тук оценки напълно потвърждават „качествените“ разкази на съвременниците за пренаселеността и скрутната безработица в основния сектор на българското стопанство – земеделието.

SUMMARY: For quantitative information about the Bulgarian economy before 1945 we are forced to rely on contemporary estimates, compiled for the period 1924–1945 by Asen Chakalov and two spot estimates, for 1892 and 1911 by Kiril Popov. These are, to reiterate, the only serious estimates of national income available for Bulgaria. The per capita figures for 1870, 1890 and 1900 presented by Maddison in his latest dataset would appear to be the product of *a priori* assumptions about “minimum per capita growth rates”.

Given the sophistication of Chakalov's estimates and the desirability of chaining new data onto his estimate for 1924, my methodology consists in the first instance in replicating Chakalov's figure for 1924 on the basis of original sources and then using these same sources to create a series of properly documented estimates for the years between 1892 and 1924.

To provide a meaningful comparison over the long run between 1892 and 1945 we must allow for prices changes, population change and the impact of territorial redistribution in the course of the Balkan wars and World War I. Following Chakalov's procedure for the 1920s and 1930s I reject the suggestion that nominal national income figures should be deflated using the retail price index. In an economy in which the vast majority of the population were self-provisioning in food and in which heavy industrial protection distorted the urban price level upwards, such a procedure is likely to give rise to serious biases. Instead I apply farm gate prices of 1911 to the physical output series for agriculture and industry. To arrive at incomes from employment data I apply wage and salary figures for 1911. Deflation by means of the retail price index is therefore confined to the incomes of civil servants, financial services and commerce, or just 13.6 percent of the total estimate. Similar deflation technique was used for recalculating Chakalov's figures at current prices for 1925–1945. To make them compatible with my GNP estimates same base year 1911 was applied for the later period as well. The improvised “GNP deflator” was again preferred than the retail price index.

The results are striking. For 1924 I achieve a reassuring match with Chakalov's estimate. And using his methodology and the obvious official sources, I am also able to replicate nearly completely Popov's nominal estimates both for 1892 and 1911 as well.

The new GNP series is indicative that Bulgarian economy did not achieve staggering results during the period in review – an average of 0.93% on a yearly basis. True, there were sub-periods in which the GNP was growing a bit faster (2.76% between 1899 and 1905 and 2.16% during 1905–1911). However, this is both misleading (due to the low base of the crisis 1899) and unsustainable phenomenon. Inserting the population factor into the picture makes the situation even more dismal. In per capita terms the Bulgaria achieved a negative growth rate of -0.32% annually. Apparently, the economy felled behind the population increase, which turned to be a serious obstacle for switching over to a higher gear.

Подтикът за настоящото проучване дължа на двамата души, към които искам още в началото да изкажа своята благодарност – г-р Адам Тууз от Джуизъс колидж в Кеймбридж и г-р Ръмен Аврамов от Центъра за либерални стратегии. Задъжен съм и на ст.н.с. Росица Рангелова от Икономическия институт на БАН за полезните съвети и бележки, както и на колегите от Държавния архив – София, Народната библиотека „Св. св. Кирил и Методиј“ и библиотеките на Националния статистически институт и на БНБ.

Националният доход на България, 1892–1924 г.

Вече 6 десетилетия българската стопанска историография и историческата статистика¹ успешно „устояват“ на изкушенията на пробилите си път още преди половин век в западната литература количествени измервания на социалните и икономическите процеси. Поради липса колкото на интерес, толкова и на възможности, застаналите на кръстопътя на миналото родни изследователи са предпочитали равния път на „качествените“ описания пред неравната пътека на „количествените“ измервания. Дори епохата на повсеместно планиране и баланс на народното стопанство не събуждат интереса на научната гилдия към „остойносттаването“ на миналите постижения на българската икономика. В резултат ние сме принудени да говорим повече интуитивно за историята си, митологизирайки отделни епизоди и демитологизирайки други. Да фиксираме интереса си в отделни „точки“ в кривата ни на развитие, лишени от възможността за сравнение помежду им (за международни сравнение дори не може да става дума). Дали „златното десетилетие“ (всъщност само „седем тлъсти години“ между 1905–1912 г.) е по-успешно от растежа през втората половина на тридесетте? Дали шокът на трите последователни войни (1912–1919 г.) връща назад в развитието родното стопанство, обричайки го на бавно и болезнено възстановяване? Или пък ставащата все по-популярна теза за значителното влошаване темповете на икономически растеж след Освобождението в сравнение с периода между Кримската и Руско-турската война?²

Настоящото изследване няма амбицията да предложи отговори на всички тези въпроси. Като прилага обаче един слабо познат сред нашата историческа колегия (но доста тривиален на Запад) подход то ще се опита да представи количествената картина на стопанството ни в годините между 1892 и 1924 г.³ Студията е разделена на пет части. Първите две описват следваната методика и източ-

¹ Длъжен съм да подчертая, че под шапката на стопанската историография студията не включва изследванията на съвременниците Асен Чакалов, Прокопи Киранов и Кирил Г. Попов.

² Паларе, М. Балканските икономики 1800–1914: Еволюция без развитие. С., 2005, с. 183–212.; Стопанското развитие на България, 1828–1910 г. – лекция на г-р Паларе пред семинара Стопанска (Социална) България при ЦАС, юли 2005; Иванов, М. Какво би станало ако... Конструирани хипотезата „развитие без Освобождение“ (под печат).

³ След предаването на настоящата студия в „Дискуссионни материали“ бе изчислен допълнително националният доход за 1892 г. Поради технически причини данните за 1892 г. ще бъдат добавени само в съответните таблици, без да бъдат взети предвид при анализа.

ниците, от които са почерпени базовите статистически данни. В третата и четвъртата част е представено подробно изчисление-то на националния доход по сектори в текущи и в постоянни цени от 1911 г. В последната пета част се прави кратък анализ на получените резултати. Длъжен съм обаче да подчертая, че поради ограниченото място основна задача на настоящата статия ще бъде акуратното представяне на изчисленията на национален доход. По-подробното им анализиране ще бъде обект на отделна студия.

I. Шестдесет години след А. Чакалов за около четвърт век преди него: методика

Споменатата в удобните суми „количествена непорочност“ на българската стопанска историография не бива да създава впечатлението, че изобщо липсват опити за остойносттаване на икономическото ни минало. Напротив, това проучване ще се опита да се впише в руслото на една, уви позабравена, традиция, рамкирана от изследванията на съвременниците Кирил Г. Попов, Продан Киранов, Асен Чакалов, Иван Илиев, Асен Кемилев, Хр. Мъгров, Г. Тошев и др.⁴ През последните десетилетия обаче стопанската историография волно или неволно загърбва постиженията на икономистите и статистиците – съвременници. Благодарение на усилията им България е сред първите 10 страни в света с оценка за националния си доход⁵ и присъства (макар и само с няколко опорни „точки“) в международните сравнения на Организацията за икономическо сътрудничество и раз-

⁴ Попов, К. Г. Стопанска България С., 1915, с. 399.; Киранов, П. Националният доход на България за 1929–1932 г. – Известия на Дирекцията на статистиката, 1933, № 1.; Киранов, П. Националният доход на България за 1934–1944 – 1945 г.; Чакалов, А. Националният доход на България 1924–1935. – Трудове на статистическият институт за стопански проучвания при Софийския сържавен университет, 1937, № 2, с. 1–128.; Чакалов, А. Националният доход на България за 1936–1938. – Българско стопанство, II, 1940, № 10, с. 147–149.; Чакалов, А. Националният доход и разход на България. С., 1946, 158 с.; Илиев, Ив. Национален доход.–Български тютюн, 1939, III, № 1–2, с. 18–23.; Кемилев, А. Насочване на паричният национален доход в България. – списание на Българското икономическо дружество (спБИД), 1938, XXXVII, № 7, с. 393–423.; Ковачев, Ив. М. Националният доход на България. – Нация и политика, 1940, V, № 9–20, с. 215–218.; Колев, П. Динамика на националния доход под осветлението на закона за натрупването на капиталите. – Стопански проблеми, 1939, IV, № 9, с. 351–356.; Кръстев, С. Опит за изчисление на националния доход в България през 1926. – Стопанска мисъл, 1929, I, № 2, с. 154–158.; Мъгров, Хр. Национален доход и стопанска политика. – Стопанство и култура, 1941, I, № 2, с. 13–16.; Павлов, Д. Националният доход на България. – Български тютюн, 1941, VI, № 1–2, с. 121–127.; Тошев, Г. Националният доход на България. – Кооперативен подем, 1930, II, № 1–2, с. 1–5.

⁵В това отношение България изпревара Белгия, Канада, Испания, Дания, Финландия, Швеция и всичките си балкански съседи (Гърция – 1921, Югославия – 1927, Турция – 1935, Румъния и Албания – 1948) вж. Studenski, Paul (1956) *The Income of Nations. Part One: History*, p. 156–7.

витие (ОИСР) и екипа на Ангъс Мадисън.⁶ Въпреки напредналата си вече възраст и до днес шотландският статистик е всепризнатият корифей в областта на историческите международни сравнения на националните сметки, а изследванията му – отправна точка на всички емпирични проучвания в този клон на стопанската история. Оценките си за България Мадисън гради върху изчисленията на Кирил Г. Попов (за 1911 г.) и на Асен Чакалов (за периода 1924–1945 г.), „възраждайки“ работата им в големия проект на ОИСР. Това е и една от причините настоящата студия да се обърне към ползваната от А. Чакалов методика⁷, опитвайки се да „върне“ конструирания от него дълъг рег с 3 десетилетия назад. Без претенции да бъде напълно синхронна с днешните представи за системата на национални сметки (СНС) тази методика дава едно приемливо приближение за агрегата национален доход (НД).

При наличната статистическа информация в България А. Чакалов прибегва до т. нар. „реален“ метод за изчисление на НД, почиващ върху „производствената статистика или специални анкети върху придобиването на благата и добитите доходи“⁸. Според него обаче евентуалното използване на „личния“ метод, ползващ общия походите данък, едва ли би дал много по-различни резултати. Конкретният начин за определяне от Чакалов на получения в отделните стопански сектори НД е подробно проследен надолу в статията. Тук ще си позволя няколко думи само за една, обща за цялото изследване, трудност. Поради полунатуралния характер на българската икономика и непълното ѝ „покриване“ от статистиката авторът е принуден многократно да прибегва до различни обиколни начини за установяване на реализираната добавена стойност (например приходите от лова – на база на изнесените кожи от диви животни). В други случаи доходът се определя по собствена оценка, базирана на лични анкети със специалисти в конкретната област (занаятчии, млекопроизводители, свободни професии и др.).

Сходни, дори по-големи затруднения срещна и настоящото изследване. Поради по-дългата времева отдалеченост на периода и все още по-слабо развитата национална статистика преди Първата световна война изчисляването на приходите в редица сектори на

⁶Maddison, Angus, *Monitoring the World Economy 1820–1992.*; Maddison, Angus (2003), *The World Economy: Historical Statistics.*

⁷За съжаление в книгата си „Стопанска България“ К. Г. Попов не дава информация за начина си на изследване на националния доход. Това е причина до момента неговите оценки да се възприемат скептично от някои западни автори – вж. Паларе, М. *Балканските икономики...*, с. 342–345.

⁸Чакалов, А. *Пос. съч.*, с. 11.

стопанството бе свързано с неминуемото прибягване до редица допускания и оценки, което естествено повишава степенята на възможното отклонение. Така например поради липсата на всякаква информация за индустрията преди 1904 г. реализираната от нея добавена стойност бе изчислено въз основа потреблението на въглища и кокс в страната. В повечето случаи обаче статистическите празноти се запазват и през петте изследвани години. И понеже за нас е по-важно не абсолютно точната стойност на НД в дадена година а установяването на темповете на растеж (или спад) подобна повторяемост на грешките в крайна сметка би намалила общото отклонение.

Би трябвало да се кажат няколко думи и за критериите на подбор на шестте изследвани години (1892, 1899, 1905, 1911, 1921 и 1924). 1892 г. е първата година, за която статистиката ни предпоставя достатъчно информация за изчисляването на НД. Следващите три години описват различните фази на бума от началото на века и биха позволили остойностяването на т. нар. „златното десетилетие“. Избрана е 1899 г., а не 1900 г., защото за последната година от XIX век (или първата от XX според други) няма данни за земеделската реколта. 1905 г. е година на статистически преброявания (на населението, професиите, сградите, добитъка) и е съвсем близо до частичната индустриална анкета от 1904 г. 1911 г. е последната пълна превоенна година. Допълнително вземите в нейна полза натезават от съществуващата оценка на К. Г. Попов за НД и от богатия наличен статистически материал (от ГДС и от монографията на К. Г. Попов „Стопанска България“)⁹. 1921 г. е една от първите нормални следвоенни години, което би ни позволило да установим поражениата на военното десетилетие. Освен това през нея година е проведена много подробна анкета на едрата и средна по размер индустрия, а само 12 месеца по-рано са приключени преброяванията на населението, сградите и добитъка. Последната 1924 г. е взета като контролна. Тя е обща за двете изследвания и би разкрила възможните грешки при приложената еднаква методика.

Точно 60 години след излизането от печат на изследването на А. Чакалов студията ще се опита да „преведе“ на неговия език наличната статистическа информация за предходните две десетилетия и половина и да даде сравними с чакаловите оценки за българския НД в

---

⁹Това важи и за изчисления по-късно НД за 1892 г. Заедно с 1911 г. това са двете години, за които К. Г. Попов публикува свои оценки за „чистия годишен приход“ – вж. Попов, К. Г. пос. съч., с. 459.

периода 1924–1945 г. Това е втори за последните няколко години опит в региона (след тези на турския стопански историк Ведат Елдем и на гръцкия икономист Г. Костеленос)¹⁰ за изчисляване на националния доход, като по този начин ще се опита, поне частично, да развенчае мита за „статистическата желязна завеса“ покрила страните от източния и особено югоизточния край на Европа.¹¹ Без да са с днешното качество балканските национални статистики предоставят един огромен корпус от историческа информация, достатъчен за изграждането на приемливи НД оценки. В този смисъл „липсата на данни“ звучи повече като оправдание (а защо не и като признак на незнание), отколкото като реален проблем пред подобен род проучвания. Може би е време за един регионален проект, който би направил наличната историческа статистика широко достъпна и би включил Югоизточна Европа в научното обръщение.

II. „Верен сбор от неверни цифри“? Източници

Богатите статистически данни дават възможност представените тук оценки за повечето сектори и браншове да бъдат основани върху официалните сведения на Главна дирекция на статистиката (ГДС). Освен широко известната серия „Статистически годишник на Царство България“ (чийто първи том излиза през 1909 г.) настоящето изследване е ползвало всички поредици на ГДС – за външната търговия, за цените, за дейността на БДЖ, за кооперативните сдружения; преброяванията на населението (особено т. 3 за професиите на активното население), на добитъка, на сградите, както и анкетите на насърчаваната индустрия. Използвани са, разбира се, Тримесечното списание, Месечните известия и Годишниците на ГДС.

Информация за непокритите от националната статистика браншове е черпена от различни официални и полуофициални източници – поредицата „Известия на БНБ“ (за индустрията през 1924 г.), списанието на Съюза на популярните банки (за тяхната дейност), в-к „Ко-

---

¹⁰Kostelenos, G. C. *Money and output of Greece, 1858–1938*. Centre for Planning and Economic Research: Athens, 1995. Искам да изкажа тук своята благодарност на София Лазарету от Гръцката национална банка и на самия Г. Костеленос за предоставените ми изчисления за гръцкия БВП в периода 1858–1938.; Eldem, V., *Osmanly Ympartorludu'nm Yktisadi Partlary Hakkynda bir Tetkik* [Research on the Economic Conditions of the Ottoman Empire] Turk Tarih Kurumu Basymevi: Ankara, 1994.

¹¹Good, David and T. Ma, 'The Economic Growth of Central and Eastern Europe in Comparative Perspective, 1870–1989', *European Review of Economic History*, vol. 3 (1999), part 2, p. 111.; O'Rourke, Kevin and Jeffery G. Williamson. *Globalization and History: The Evolution of a Nineteen-Century Atlantic Economy*. The MIT Press, Cambridge, MASS: 2000, p. 18.

оператор” на Общия съюз на българските земеделските кооперации. Сведения за балансите на акционерните дружества за 1911, 1921 и 1924 г. са събрани *de visu* от публикациите в „Държавен вестник”, списанието „Банков преглед”, варненския вестник „Търговски фар” и монографиите на Димитър Йорданов. Липсващите баланси са издирени по годишните Отчети на БНБ, Българската земеделска банка (БЗБ) и Българската централна кооперативна банка (БЦКБ), както и по фирмените дела на редица минни, транспортни и застрахователни компании, съхранявани в Държавен архив – София. Данните за гържавните чиновници и публичните строежи са почерпени от вторите четения¹² на гържавните бюджети.

При отсъствие на каквито и да са официални или полуофициални сведения бях принуден да прибягвам до различни „обиколни” пътища за запълване няколкото бели петна (наемите до 1911 г., общинските и окръжните приходи и разходи, лова и риболова, емиграцията и сезонните работници). В тези случаи бяха ползвани „качествени” оценки на съвременниците, отразени в стопанската периодика или научни монографии. Конкретните източници по сектори и браншове са представени в приложението в края на текста (Таблица А).

III. Изчисляване на националния доход по цени от съответната година

Както личи и от Таблица А Асен Чакалов разделя изследването си на 8 стопански сектора с общо 44 бранша. Водейки се от амбицията за максимално точно повторение вътрешната логика на публикуването през 1946 г. проучване, настоящата студия ще следва приложената от А. Чакалов структура.

1. Земеделие, скотовъдство и други селски приходи

Чак до началото на 50-те години на ХХ век селското стопанство е водещият стопански отрасъл в страната, поглъщащ труда на почти 80% от активното население на България. През разглеждания

---

¹²За разлика от днес през разглеждания период гържавният бюджет се е приемал на 3 четения от Народното събрание, като при второто от тях председателят на Бюджетарната комисия е изчитал, а парламентът е „вотирал”, отделните кредити параграф по параграф. Националната статистика, за съжаление, не предоставя толкова подробна информация, като публикува само глобалните разходи по министерства.

период в него се произвежда между 71.5 (1921 г.) и 59.3% (1924 г.) от националния доход, без да можем да говорим за ясно изразена (поне до средата на 20-те) тенденция на спад на относителната му тежест. Огромното значение на сектора обяснява подчертаното внимание, което му е отделено както в монографията на А. Чакалов, така и в представената тук студия.

1.1. Зърнени храни

Земеделската статистика за зърненото производство е на много високо ниво и дава достатъчни данни за точното отчитане на произведения доход. При изчислението е приспазнато отделеното семе за посев, както и 35 – 45% от реколтата на онези култури, които се използват предимно за храна на животните (ръж, ечемик, овес, лимец, просо и царевича). Без да дава точно обяснение защо, до 1939 г. Асен Чакалов не намалява производството с тези 35–45%.¹³ Таблица Б (в Приложението) представя реализирания доход от зърнени храни по години, като допусканата според Чакалов възможна грешка тук би трябвало да е в диапазона $\pm 10\%$.

1.2. Маслодайни и индустриални растения

Данните за физическото производство на индустриалните култури са също предоставени от ГДС. Единственият пропуск тук е липсата на сведения за отделеното семе за посев на някой от техническите растения. Поради това се наложи да се използва по аналогия средният процент, отделен за семе при зърнените храни през съответните години. Допусканата от Чакалов грешка при индустриалните и маслени растения е $\pm 10\%$. (Всички понататъшни оценки за възможната грешка са дадени от А. Чакалов в неговото изследване за 1924–1945 г. При възможно нарастване или намаляване на статистическата грешка в настоящото проучване това е отбелязано в текста – бел. автора.). Резултатите от реализирания доход е представен в Таблица В.

1.3. Лозя

Изчисляването на дохода от лозя е свързано със значителни трудности. От една страна статистиката не дава данни за цената на гроздето, поради което се налага да се ползва средната цена на останалите пресни плодове – ябълки, сливи и круши. От друга – произведената шира трябва да бъде преизчислена в килограми грозде.

¹³Чакалов, А. Пос. съч., с. 19 и сл.

За тази цел се ползва указанието на Закона за облагане материалите, от които се вари ракия от 1908 г. и на К. Г. Попов, според които от 45–55 кг шира се добиват 100 л вино.¹⁴ Вътрешната консумация на грозде се определя въз основа сведенията на Асен Чакалов. За 1924 г. той дава 140 млн. лв. при цена 6.59 лв. на кг (около 17% от общото производство). Тъй като от научната периодика е известно, че разпространението на десертните сортове става по-масово едва през втората половина на 20-те години, за 1892–1924 г. по оценка приемам по-малка консумация на грозде (респ. 14.5, 15, 16, 17 и 17.5%). Цените на виното са взети от Месечните известия на ГДС (за 1899 г.) и от СГЦБ за следващите 4 години. Даденият в рег 9 от Таблица 1 доход от вино е изчислен по намалени с 40% цени тъй като статистиката отчита единствено пазарните цени, които са значително по-високи от онези, получавани от производителя. Приетата от А. Чакалов, грешка при лозята е малко по-голяма ($\pm 15\%$).

Таблица 1

ДОХОД ОТ ЛОЗЯ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
1. Производство шира, л	...	366505800	277270400	104632400	106095800	174934200
2. Производство грозде, кг	...	192849000	146218600	55100200	60890300	95879900
3. Шира в кг грозде (55% от р. 2)	...	106066950	80420230	30305110	33489665	52733945
4. Остатък реколта грозде, кг (р. 1 минус р. 3)	...	260438850	196850170	74327290	72606135	122200255
5. ок. 15% за вътрешна консумация на грозде, кг	...	37763633	29527526	11892366	12343043	21385045
6. Цена грозде, лв./кг	...	0.37	0.1500	0.1600	2.790	5.2200
7. цена вино, лв./л	...	0.58	0.3914	0.6564	10.771	10.2173
8. Доход от грозде, лв.	...	13853589	4412889	1919428	34441204	111606409
9. Доход от вино, лв.	...	67111452	34337976	21700663	393509653	587780221
10. Общ доход от лозя, лв.	68757141*	80965041	38750865	23620091	427950857	699386631

Източник: вж. текста и Таблица А.

* Поради липса на официална статистика за производството данните за 1892 г. са по оценка, базирана на усреднената реколта на грозде за периода 1899–1911 г.

¹⁴ Държавен вестник, XXX, № 163, 25 юли 1908. Попов, К. Стопанска България, С., 1916, с. 167–168.

1.4. Плодове

ГДС представя сведения за производството и цените на сливите, ябълките, крушите и различните други плодове. Въз основа на експортната статистика и приетото от А. Чакалов съотношение (35%) изчислявам консумацията на плодове за всяка отделна година. Остатъкът от реколтата приемам, че се преработва в ракия. Нейното производство се изчислява с помощта на информацията от Закона за акцизите от 1903 г., че от 100 кг джибри се изваряват 10 л 40-градусово питие.¹⁵ Доходът от ракия се пресмята по цени намалени с 20%, за да се получат стойности по-близки до реалния доход на производителя. Според Чакалов максималната грешка тук е $\pm 10\%$.

Таблица 2

ДОХОД ОТ ПЛОДОВЕ, 1892–1924 г.

	1892***	1899	1905	1911	1921	1924
1. Производство, кг						
Сливи	...	14278700	29220200	10948700	28782900	18579100
Ябълки	...	192500	114300	610200	167200	285600
Круши					32800	111700
Разни плодове	...	3703900	13087800	9328900	15913500	21106700
1а. Общо	...	18175100	42422300	20887800	44896400	40083100
2. Износ плодове, кг*	15975	15975	2058766	682257	400136	630398
3. Вътрешна консумация, кг**	7000000	6361285	14847805	7310730	15713740	14183950
4. Общо консумация (р. 2 + р. 3)	7015975	6377260	16906571	7992987	16113876	14814348
5. Остатък за производство на ракия, кг (р. 1а минус р. 4)	...	11797840	25515729	12894813	28782524	25268752
6. Ракия, л	1200000	1179784	2551573	1289481	2878252	2526875
7. Цени ракия, намалени с 20%	0.7280	1.0160	1.1120	1.4000	33.9440	39.0320
8. Средна цена плодове	0.2425	0.2322	0.2083	0.2938	3.3258	5.09700
9. Доход от ракия	873600	1198661	2837349	1805274	97699399	98628993
10. Доход от плодове	1701374	1480800	3521639	2348340	53591529	75508731
11. Общо доход	2574974	2679460	6358987.8	4153613.4	151290928	174137724

Източник: вж. текста и Таблица А.

* Изнесените сухи плодове се приема, че са изгубили 50% от тежестта си при изсушаването.

** Ползват се данните на Асен Чакалов за 1924 г., който приема 35% вътрешна консумация.

*** Поради липса на официална статистика за производството данните за 1892 г. са по оценка, базирана на усреднената реколта за периода 1899-1911 г.

¹⁵ Държавен вестник, XXV, № 287, 30 декември 1903.

1.5. Варива, бостани, зеленчуци, розови градини

При изчисление дохода от тези култури не се правят корекции нито на физическите обеми на производство, нито на посочените от ГДС цени на производител. По подобие на индустриалните растения и тук за някои от растенията (боб, леща, картофи и лук) се отделя известно количество от реколтата за посев. Тъй като не разполагаме с точни данни за посевите съм принуден отново да приложя средния процент на отделено семе за зърнените храни за съответната година (1892 и 1899 – 24.47%; 1905 – 17.88%; 1911 – 11.80%; 1921 – 18.15% и 1924 – 21.28%). А. Чакалов приема, че максималното отклонение при тези култури е $\pm 15\%$. Получения доход от варива, бостани, зеленчуци и розови градини е представен в Таблица Г (Приложение).

1.6. Фуражни растения

По-голямата част от производството на фуражни растения се ползва за храна на домашните животни, поради което се изключва при изчисляването на НД. Към националния доход се прибавя само онази част, която излиза на пазара за износ или за консумация в градските ферми. Паричният приход от фуражи А. Чакалов получава въз основа на превозените по БДЖ храни и данните за експорта. За съжаление обаче и двете статистики не са напълно акуратни – те отчитат животинската храна заедно с редица други селскостопански произведения (варива, маслени семена, трици и др.). Освен това част от фуражите се транспортират до градските центрове с волски коли, а през 20-те години – и с камиони. Информация за тези превози обаче липсва. Няма и гаранция, че сборът износ + транспорт по железниците не води до двойно пресмятане на едни и същи количества фуражи, които се изнасят с помощта на БДЖ. Въпреки всички тези уговорки обаче представените в Таблица 3 изчисления са с допускана от А. Чакалов грешка от $\pm 15\%$.

ДОХОД ОТ ФУРАЖИ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
1. Износ, лв.	...	1744	5513	9482	248441	696552
2. Фуражи по БДЖ, лв.	...	4562	637421	1973997	991990	29085643
3. Обща консумация, лв. (р.1 + р.2)	...	6306	642934	1983479	1240431	29782195
4. Цена, намалена с 15%, лв./кг*	...	0.0369	0.0374	0.0382	0.9296	1.5448
5. Доход от фуражи, лв.	4500**	5360	546494	1685957	1054366	25314866

Източник: вж. текста и Таблица А.

* За да се получи реалния доход на производителя А. Чакалов намалява ползваните цени с 15%.

** Поради липса на официална статистика за производството данните за 1892 г. са по собствена оценка.

1.7. Мляко и млечни произведения

За разлика от земеделието наличната статистическа информация за скотовъдството е крайно недостатъчна. За броя на домашните животни сме принудени да съдим от провежданите преброявания през сравнително дълъг интервал (от 5 до 10 години). През интересувания ни период подобни анкети са извършвани през 1893, 1900, 1905, 1910, 1920 и 1926 г. Ето защо се налага броят на добитъка през 4 от общо петте проучвани години да бъде интерполиран от наличните данни. Средната млечност Чакалов определя въз основа на систематичните наблюдения върху скотовъдството след 1934 г. Така той достига до годишно производство от 800 л на биволица, 1100 л от крава, 30 л от овца и 40 л от коза. Тъй като с течение на времето производителността на домашните животни би трябвало да е нараствала поради прилагането на по-висококачествени храни и по-добри грижи, то в периода 1892–1924 г. приемам, че средната млечност е била (макар и незначително) по-малка. Цената, която дава ГДС за млякото А. Чакалов намалява с 30%, за да получи дохода на производителите. Освен това, поради липса на цена на овчето и козето мляко, съм принуден да използвам даденото от Чакалов съотношение през 1924 г. между цените краве – овче – козе (6 : 5 : 3). Възможното отклонение от представените в Таблица 4 данни е $\pm 15\%$.

Тук се прави изчисление само на дохода от мляко, без останалите млечни произведения – сирене, кашкавал, извара, сметана и гр. Самият А. Чакалов избира този път поради невъзможността, при наличната статистическа информация, да бъде пресметнат доходът от изброените продукти. Все пак се от принципа за максимална сравни-

мост на настоящото изследване с това на А. Чакалов аз възприемам същия подход, макар други автори¹⁶ да дават оценки за добивите от млечни произведения.

Таблица 4

ДОХОД ОТ МЛЯКО, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
1. Брой животни						
Биволици над 3 г. за разплод и мляко	75917	90364	126145	114394	114624	114760
Биволици над 3 г. за впрягане	40878	48657	42760	37744	35554	70610
Крави над 3 г. за разплод и мляко	284561	287450	480867	399794	346246	395037
Крави над 3 г. за впрягане	153225	154781	131520	166002	226294	227430
Женски овце над 1 г.	5136091	5241984	6114730	6984072	6508945	6592334
Женски кози над 1 г.	992185	1124011	1156479	1194567	989478	1008598
2. Среден добив, л/животно						
Биволици за мляко	700	700	750	750	700	800
Биволици за впрягане	300	300	350	350	300	400
Крави за мляко	900	900	950	950	900	1000
Крави за впрягане	375	375	400	400	375	425
Овце	20	20	25	25	20	28
Кози	30	30	35	35	30	40
3. Произведено мляко, л						
Биволици за мляко	53141900	63254490	94608750	85795286	80236500	91808229
Биволици за впрягане	12263400	14597190	14966000	13210550	10666243	28243829
Крави за мляко	256104900	258705135	456823650	379804029	311621271	395037429
Крави за впрягане	57459375	58042819	52608000	66400629	84860196	96657932
Овце	102721820	104839669	152868250	174601789	130178903	184585340
Кози	29765550	33720324	40476765	41809850	29684327	40343931
Общо	511456945	533159627	812351415	761622132	647247441	836676689
4. Цена на млякото, намалена с 30%, лв./л						
Краве и биволско мляко	0.1792	0.1680	0.1890	0.2380	4.6410	6.5590
Овче мляко	0.1487	0.1394	0.1568	0.1975	3.8520	5.4439
Козе мляко	0.0896	0.0840	0.0945	0.1190	2.3205	3.2795
5. Доход, лв.						
Краве и биволско мляко	67911348	66292738	116992210	129760097	2261950122	4012451314
Овче мляко	15278433	14618843	23980442	34490837	501453039	1004877053
Козе мляко	2666993	2832507	3825054	4975372	68882481	132307923
Общо	85856774	83744089	144797706	169226307	2832285642	5149636290

Източник: вж. текста и Таблица А.

¹⁶Паларе, М. Пос. съч., с. 342.

1.8. Месо и месни произведения

Поради липса на сигурна статистика пресмятането на реализирания доход за стопанството от месо и месни произведения изисква множество допускания. Това неминуемо влошава получените крайни резултати. Допусканата от А. Чакалов грешка е $\pm 10\%$, но тъй като с връщането назад във времето „качеството“ на данните намалява, то аз бих приел за вероятно нарастване на отклонението. Толкова е разминаването между представените в Таблица Д резултати и непълния отчет на ГДС за 1905 г. (140 към 175 млн. кг месо)¹⁷.

Основен проблем тук е определянето на консумацията на месо. ГДС започва да събира данни за закланите животни едва след Първата световна война. Тази информация обаче се отнася само за някои от градските центрове, в които живее около 25% от населението на царството. Единственият начин за заобикаляне на тази празнота е да се пресметне процентът на заклания добитък от общата скотовъдна популация през двете години, за които има сведения (1921 и 1924 г.), след което да се допусне, че съотношението е било валидно и за по-ранния период. На база дадения от Чакалов среден добив на месо (рангеман) в кг от всеки вид домашни животни¹⁸ се определя консумацията на тези 25% от населението. Оценката на месното потребление в цялата страна обаче изисква допълнителни допускания. Необходимо е да се пресметне съотношението между дадената от А. Чакалов обща консумация у нас в 1924 г. (с. 31) и определеното от ГДС потребление на една четвърт от населението. След това съм принуден да приложа така определеното съотношение¹⁹ ретроактивно за 1892–1921 г. При липса на статистика за получаваните от производителя цени се ползват цените на едро за живо тегло, намалено с около 25%.

1.9. Яйца

В изследването си А. Чакалов изчислява производството на яйца въз основа на превоза им по БДЖ и техния износ от страната. Отчитаната цена на дребно, според него, е с поне 20% по-висока от она-

¹⁷Статистика за консумацията на месо в градовете на княжеството през 1905 г. Габрово, 1907, с. 40–41.

¹⁸Приложеният рангеман е: волове и крави – 140 кг месо; телета – 52 кг; биволи – 161 кг; биволчета – 62 кг овце – 14 кг; агнета – 6.5 кг; кози – 16 кг; ярета – 6 кг; свине – 84 кг; прасенца – 10.5 кг, и птици – 2 кг

¹⁹Полученото съотношение между данните на Чакалов за цялата страна през 1924 г. и тези на ГДС за 25% от населението е: волове и крави – 62.3; телета – 7.09; биволи – 34.2; биволчета – 2.26; овце – 8.29; агнета – 9.6; кози – 4.59; ярета – 5.3; свине – 5.7; прасенца – 0.01.

зи, която получават производителите и при пресмятането на реализирания стопански доход тя се намалява с една пета. Проверката за 1924 г. обаче показва, че има разминаване между получения сбор от експорт и транспорт по БДЖ и гадения от Чакалов резултат (с. 32 – 33). Съотношението от 88.99% е приложено ретроактивно и по отношение на предните 4 години. Тъй като подобно изчисление е доста приблизително съм закръглил по оценка общото производство на яйца и ползваната единична цена. Превръщането на яйцата от кг в бр. е направено с помощта на гадената от Чакалов в неговата Таблица 15 (с. 33), както и на указаната от К. Попов пропорция 20 яйца равни на 1 кг. Вероятното отклонение при посочените по-долу резултати е $\pm 10\%$.²⁰

Таблица 5

ДОХОД ОТ ЯЙЦА, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
1. Износ на яйца, кг	294131	28488	117205	153695	2686321	9256844
2. Превоз по БДЖ, кг	4000000	4041290	10254890	19608250	7931000	18834000
3. Общо (р. 1 + р. 2)	4294131	4069778	10372095	19761945	10617321	28090844
4. Съотношение (р. 3/АсЧ, с. 33)*	88.996	88.996	88.996	88.996	88.996	88.996
5. Консумация яйца, кг (р. 3 х р. 4%), закръглено по оценка	3800000	3500000	9000000	17000000	9500000	25000000
6. Бр. яйца в кг	20	20	20	20	20	20
7. Консумация яйца, бр.	76000000	70000000	180000000	340000000	190000000	500000000
8. Вътрешна цена намалена с 20%, лв./бр., закръглена по оценка	0.025	0.03	0.037	0.04	1.00	1.50
9. Доход от яйца, лв. (р. 7 х р. 8)	1900000	2100000	6660000	13600000	190000000	750000000

Източник: вж. текста и Таблица А.

* Съотношението за 1924 г. е „върнато“ и за предните 4 г.

1.10. Вълна и козина

А. Чакалов изчислява броя на овците по данните на Министерството на финансите (МФ) за обложените с беглик животни. За съжаление обаче не разполагаме с подробни сведения за този данък за годините преди войните. Според закона бегликът се изчислява по специална таблица с 10 различни ставки в зависимост от броя на притежаваните овце. Това прави невъзможно комбинирането на налич-

²⁰ Чакалов посочва $\pm 5\%$, но поради влошаване на информацията за предните години съм склонен да допусна двойно по-голяма грешка. Освен това за 1911 г. К. Попов пресмята доход от 26.850 млн. лв., докато полученият в Таблица 5 резултат за с.г. е два пъти по-малък (13.6 млн.). Въпреки това, поради неяснота относно начина на изчисление на Попов съм склонен да се придържам към резултата представен по-долу.

ната информация (глобалната събрана сума по този ганък и броя животни по преброяванията) за подобряване качеството на данните, с които разполагаме. С изключение на това разминаване обаче тук е повторена останалата част от методологията, следвана от Чакалов за изчисляване дохода от вълна.

Броят на овцете се интерполира от резултатите на редовно провежданите от гържавата анкети на добитъка. Средното производство на овца се определя въз основа на събраните от Чакалов сведения от Клоновия съюз на текстилната и вълнената индустрии и специалисти (1.20 до 1.30 кг за година, аз приемам средното 1.25 кг). Производствената цена се установява от средната цена на вълната, намалена с 20%.

По приблизително същия начин се определя и доходът от козина, която се използва изключително в домашната индустрия. Единствените разлики с вълната е средното производство на животно (350 гр годишно)²¹. Тъй като ГДС не отчита цена на козината, аз следвам Чакалов, приемайки я за 1/3 от тази на вълната. Допуснатото отклонение от А. Чакалов на така достигнатия доход е средно 5%, но понеже определям броя на животните по различен от него начин е много вероятно грешката тук да достигне до $\pm 6-7\%$.

Таблица 6

ДОХОД ОТ ВЪЛНА И КОЗИНА, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
1. Брой животни						
1.а. Овце	5135458	5245791	6114730	6984072	6508945	6592334
1.б. Кози	1019727	1130425	1156479	1194567	989478	1008598
2. Средно производство на животно, кг/година						
2.а. Овце	1.25	1.25	1.25	1.25	1.25	1.25
2.б. Кози	0.35	0.35	0.35	0.35	0.35	0.35
3. Производство, кг						
3.а. Вълна	6419323	6557239	7643413	8730089	8136181	8240417
3.б. Козина	356904	395649	404768	418099	346317	353009
4. Цена, лв./кг						
4.а. Непрана вълна	1.6005	1.4761	1.9136	2.1055	46.9146	76.0563
4.б. Вълна, намалена с 20%	1.2804	1.1808	1.5308	1.6844	37.5316	60.8450
4.в. Козина (70% от 4.б.)	1.12035	1.0332	1.3395	1.4738	32.8402	53.2394
5. Доход, лв.						
5.а. Вълна (р. 3а x р.4б)	8219301	7743313	11701147	14704963	305364558	501388500
5.б. Козина (р. 3б x р.4в)	399858	408812	542194	616214	11373131	18794012

Източник: вж. текста и Таблица А.

Забележка:

* Съотношението за 1924 г. е „върнато“ и за предните 4 години.

²¹А. Чакалов посочва 300–400 грама, а аз отново, както и при вълната, приемам средно – 350 грама. Чакалов, А. Пос. съч., с. 33.

1.11. Пчеларство и пашкули

Пчеларството е странично занимание на редица селски стопани у нас. За съжаление обаче тази дейност не е добре документирана от статистиката ни. Единствените сведения, с които разполагаме, са преброяванията на добитъка (в случая на кошерите) и информацията на К. Попов за 1905–1910 г. Въпреки това, отново с помощта на известни допускания, е възможно да се изчисли приблизителният доход от пчели при грешка (според А. Чакалов) от $\pm 15\%$.

Броят на кошерите и произведените мед и восък за интересувашите ни години са интерполирани от данните на анкетите на селскостопанските животни. В „Стопанска България“ К. Попов дава и получения приход от тези два продукта, което позволява определянето на единичната им цена за 1905 и 1910 г. С помощта на общия ценови индекс²² се определят цените и през останалите проучвани години. Тъй като за 1899 г. не разполагаме с никакви данни бях принуден да определя произведените количества мед и восък по оценка.

Изчисляването на дохода от пашкули става с помощта на представените от ГДС сведения за производството (в кг) и за средната пазарна цена. От така получения приход А. Чакалов приспада 20–30%

Таблица 7

ДОХОД ОТ ПЧЕЛАРСТВО И ПАШКУЛИ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
Пчеларство						
1. Брой кошери	190000	200000	239077	381406	332222	333429
2. Произведен мед, кг	1197000	1260000	1614000	2311000	2093000	2100601
3. Произведен восък, кг	95000	100000	120600	178500	166111	166714
<u>4. Цена, лв./кг</u>						
4.а. Мед	1.8254	1.7414	1.0799	2.5781	61.5813	83.0998
4.б. Восък	3.7384	3.5665	5.1600	5.2801	126.1201	170.1905
<u>Доход, лв.</u>						
Мед (р. 2 х р. 4а)	2184966	2194221	1743000	5958100	128889708	174559510
Восък (р 3 х р 4б)	355148	356652	622300	942500	20949950	28373197
Общ доход пчеларство	2540114	2550874	2365300	6900600	149839658	202932707
Пашкули						
Производство, кг	1000000	807719	1857009	1777123	1200000	1600000
Средна пазарна цена, лв./кг	2.6	2.50	2.49	2.60	35.00	100.00
Общо производство, лв.	2600000	2019298	4623952	4620520	42000000	160000000
Разноски 25%	650000	504824	1155988	1155130	10500000	40000000
Чист доход от пашкули, лв.	1950000	1514473	3467964	3465390	31500000	120000000

Източник: вж. текста и Таблица А.

²²Вж. повече за общия ценови индекс в следващата част на студията.

разноски (тук приемаме средно 25%). Проверката на представените в неговата Таблица 20 данни (с. 36) обаче показва, че фактически той не прави тези намаления за 1924 г. Въпреки това реализираният от пашкули доход тук е понижен с една четвърт за извършените разходи по тази селскостопанска дейност. Очакваната от Чакалов грешка е $\pm 15\%$, но дребните разлики помежду ни може би незначително я намаляват.

1.12. Гори

Информацията за продукцията на нашите гори става по-подробна едва от 1911 г. Поради това за предните изследвани тук години се налага да се ползват откъслечните сведения на ГДС за 1901 (като заместител за 1892 и 1899 г.) и за 1902 (вместо 1905 г.). При определяне стойността на производството А. Чакалов ползва цените на едро на гървения строителен материал, намалени с 50%, за да се получи цената на корен. Тук той се води от правилото, че „готовият строителен материал е сравнително два пъти по-малък по обем от получения суров гърбен материал”.²³ Цената на възлицата се намалява с $\frac{1}{4}$. От така получения доход Чакалов приспада прихода от гори, собственост на гържавата, общини, манастири, училищни настоятелства и др. За съжаление аз съм в състояние да намаля реализирания приход само със събраните такси за експлоатация на публичните гори (гържавни и общински). При изчислението на дохода не са включени и приходите от билки, гъби, горски плодове и др. Поради всички тези празноти в официалната статистика полученният резултат е с възможно поне 15% отклонение надолу (според Чакалов) и най-много 20% (М.И. за 1892, 1899 и 1905 г.).

В резултат на доста непълните статистически данни се получава значително разминаване за получените от Чакалов и тук резултати за 1924 г. (респ. 1.354 млрд. и 292 млн. лв.). Разликите се дължат не толкова на обема на производството, колкото на използваните единични цени. Така например А. Чакалов пресмята горивния материал по 200 лв./кг докато СГЦБ публикува само цена на кола (побираща поне няколко стотин кг) от 267.16 лв. Много съществени са отликите и в ползваните от Чакалов цени на строителния материал и онези на ГДС за 1924 г. – респ. 1088 лв. и 467 лв. Последният кръг разминавания е по отношение на приспадения доход за гържавата и общините. Докато по СГЦБ в 1924 г. той е 116.6 млн. лв., А. Чакалов го приема за 182 млн. лв., или 36% по-високо (Таблица 21, с. 37). За съжа-

²³Чакалов, А. Пос. съч., с. 37.

ление Чакалов не посочва от къде черпи своите изходни данни, поради което е невъзможно да се прецени достоверността на крайните му резултати. Ето защо съм склонен да приема посочения в Таблица 8 доход от гори още повече, че той представлява едва 0.67% от НД за същата година.

Таблица 8

ДОХОД ОТ ГОРИ, 1892–1924 г.

	1892*	1899*	1905**	1911	1921	1924
1. Производство, лв.***						
1.а. Широколистен строителен материал						
Държавни гори	713644	830319	1112273	3080451	6253042	11629962
Общински гори	1428603	1631577	1812023	4771905	17143884	22583484
Частни гори	1222176	1384944	1282284	10370964	30005272	30019968
Всичко	3364422	3846841	4206579	18223320	53402198	64233414
1.б. Издолстен строителен материал						
Държавни гори				1673446	26870780	22601592
Общински гори				1165263	4193980	34982640
Частни гори				457491.9	3360000	7898604
Всичко				3296201	34424760	65482836
1.в. Горивен материал						
Държавни гори	761321	865425	777856	1443933	12576979	9444150
Общински гори	2469004	2806619	2381464	11211612	57445630	49139619
Частни гори	2418308	2748990	2279869	8665928	54046792	31626690
Всичко	5648633	6421034	5439189	21321473	124069401	90210459
1.г. Дървени въглища						
Държавни гори	6302721	7164563	5912936	7222953	386545600	175187340
Общински гори	19781528	22486476	16388002	26871099	1641830240	96752490
Частни гори	4347548	4942037	8928007	20717762	681383360	126672014
Всичко	30431797	34593076	31228945	54811814	2709759200	398611844
2. Общ доход, лв.****	27330375	31078744	28244593	62529357	2138267580	408922238
3. Приход от публични гори, лв.	690330	690330	1150299	2567637	57884342	116642251
4. Чист доход от гори, лв.	26640045	30388414	27094294	59961720	2080383238	292279987

Източник: вж. текста и Таблица А.

*Обемът на производството през 1892 и 1899 г. е приравнено на дадения от СГЦБ обем за 1901 г., а цената за същите 2 години е ретрополирана от онази в 1902 г. с помощта на общия ценови индекс.

**Обемът на производството през 1905 г. е приравнено на дадения от СГЦБ обем за 1902 г., а цената за 1905 г. е ретрополирана от онази в 1902 г. с помощта на общия ценови индекс.

***Преди да бъде намалена цената на строителния материал с 50%, а на въглищата с 25%.

****След намаляване цените респ. с 50 и 25%.

1.13. Домашен поминък

По определението на А. Чакалов домашният поминък представлява „придобивната дейност на селския стопанин, която се състои в преработката на сурови материали или земеделски произведения, добити било пряко от стопанина, било купени от него, които той употребява за пряка консумация или за продажба на пазара“.²⁴ Тук трябва да се причисли домашното предене на вълна и козина, тъкането на платове и килими, приготвянето на облекло и обувца, различните начини за консервиране на храна (кисело зеле, компоти, туршии, сушене на плодове) и др. За съжаление единственият начин за определяне на дохода от домашен поминък е въз основа на потенциално заетите в него („жените домакини от 16 до 60 години“)²⁵. Това безспорно повдига редица въпросителни относно получените крайни резултати, които, според Чакалов, са с възможна грешка от $\pm 15\%$.

Броят на жените между 16 и 60 години в конкретните, интересующи ни години се интерполира от данните в преброяванията през 1900, 1905, 1910, 1920 и 1926 г. По-трудно е да се определи количеството дни, отделяни от селянката за домашен поминък. А. Чакалов основава своите изчисления на проведеното в средата на 30-те години изследване от Х. Мочева, според което там е ангажиран 21.42% от труда им.²⁶ Данните на Мочева обаче са доста отдалечени от интересующите ни години, поради което едва ли са напълно приложими за 1892, 1899 или 1905 г. например. Известна светлина върху тези сравнително ранни години хвърля наблюдението на К. Г. Попов върху домакинските бюджети и извършения труд в село Каси-Лак.²⁷ В него с домашни дейности е заето 35% от времето на жените, които данни използвам за годините 1892–1911.

Конкретният брой работни дни, посветени на домашен поминък, Чакалов изчислява при база общо 300 дни в година. От тях отделя 21% (65 дни) за домашна преработка на суровини и прибавя още 35 дни за дейностите, които традиционно се извършват от мъжа в семейството, или които Чакалов не взема предвид, но би трябвало да се включат към домашния поминък (преработка на мляко в сирене и кашкавал). Така докато в неговото проучване за този тип дейност

²⁴Чакалов, А. Пос. съч., с. 38.

²⁵Пак там, с. 38. С право А. Чакалов не приема предположението на П. Киранов, че с домашен поминък се занимават и жени „вън от активното население“.

²⁶Мочева, Х. Селското земеделско домакинство в България през 1935/1936 г. (бюджет, обстановка и разход на труд). С., 1938, с. 83.

²⁷Попов, К. Г. Село Каси-Лак (опит за статистическа-икономическа монография). С., 1909, с. 313.

се отделят средно 100 дни годишно, аз приемам 140 дни (1892–1911 г.) и 110 дни (1921 г.).

Последната задача, преди изчислението на дохода от домашен поминък, е да се определи надницата на ден положен труд. Тъй като ГДС не предоставя подобна информация Чакалов (а и аз) използва за база получената заплата от обикновен работник, намалена на половина.

Сравнението на резултатите за 1924 г. показват и една, най-вероятно техническа, грешка на А. Чакалов. В своята Таблица 23 (с. 41) той дава доход 4.032 млрд. лв. вместо 4.016 млрд., колкото е точната сума.

Таблица 9

ДОХОД ОТ ДОМАШЕН ПОМИНЪК, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924*
1. Брой селянки между 16 и 60 г.	987642	875673	982445	1086718	1329528	1255000
2. Процент дни отделен за домашен поминък (от общо 300 дни)	35	35	35	35	25	21.5
3. Дни с домашен поминък	140	140	140	140	110	100
4. Общо дни отделени за домашен поминък (р. 1 x р. 3)	138269880	122594164	137542300	152140520	146248080	125500000
5. 50% от дневната надница на обикновен работник, лв.	0.90	0.70	0.80	1.00	20.00	32.00
6. Доход, лв.	124442892	85815915	110033840	152140520	2924961600	4016000000

Източник: вж. текста и Таблица А.

* За 1924 г. са ползвани данните на А. Чакалов (Пос. съч., с. 39-41).

1.14. Селски покрити имоти

Към дохода от селскостопански дейности А. Чакалов прибавя „добива от селски покрити имоти, независимо дали стопанинът живее сам в жилището си или го дава под наем“.²⁸ За броя на сградите информация може да се извлече от извършваните от ГДС преброявания. В изследването на Чакалов те са разделени на две групи според предназначението и доходността им – за живеене и по-доходни (работилници, дюкяни, кръчми, воденици, фурни и др.)

²⁸ Чакалов, А. Пос. съч., с. 41.

Таблица 10

ДОХОД ОТ СЕЛСКИ ПОКРИТИ ИМОТИ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
1. Брой сгради						
1.а. Първа категория (за живеене)	...	488848	526282	566073	654737	688625
1.б. Втора категория (по-доходни сгради)	...	19114	22965	25808	23537	26592
2. Годишен наем на селските имоти (1/2 от градския наем)						
2.а. Първа категория	...	132.5	157.5	195	1067.5	1682.5
2.б. Втора категория	...	265	315	390	2135	3365
3. Годишен доход						
3.а. Първа категория	...	64772373	82889336	110384138	698931748	1158611563
3.б. Втора категория	...	5065290	7233817.5	10064964	50252136	89482753
4. Амортизация, 5%	...	3491883	4506158	6022455	37459194	62404716
5. Чист доход	122578148*	66345780	85616996	114426646	711724689	1185689600

Източник: вж. текста и Таблица А.

*Поради несъответствие между броя на сградите по преброяването от 1892/1893 с тези от следващите преброявания тук броят на селските покрити имоти в 1900 г. е дефлиран с темпа на нарастване на населението между 1892–1900 г. (11%).

Най-голяма трудност при изчисляване на дохода от селски покрити имоти крие липсата на каквато и да е информация за наемите у нас пред войните. Едва в изданието си за 1929–1930 г. СГЦБ публикува данни (за годините след 1920) за прихода от отдаването на недвижима собственост. Те обаче не могат да се ползват като източник за периода до 1911 г. По тази причина бях принуден да прибегна до оценки на съвременници, отразени в научната периодика. Според г-р Хр. Мутафов наемът на три–четиристайна квартира в София през 1900–1901г. е бил 60 лв., а в 1908–1909 г. е достигнал до 100–120 лв. месечно. Двустайно жилище с кухня пък в навечерието на Балканската война струвало около 40–50 лв. В „бедните квартали“, наемите са наполовина по-малки.²⁹ „Въоръжени“ с тази информация вече сме в състояние да повторим следвания от Чакалов път за пресмятане на чистия доход от селски имоти.³⁰ Понеже налични сведения

²⁹ Мутафов, г-р Хр. Жилищен въпрос и жилищна политика. – Списание на българското икономическо дружество (СпБИД), 1909, XIII, № 7–8, с. 471.

³⁰ Сблъсвайки се със същия проблем за жилищните сгради А. Чакалов използва „наема за окръжните градове (без София, Пловдив и Русе) за една стая и кухня средно годишно, като го намалява наполовина“, а за магазините и фурните – половината от наема на 3-стайно градско жилище. Чакалов, А. Пос. съч., с. 41.

ния до 1911 г. са от много по-ниско качество (не разполагаме с разбивка на наемите за едно- и тристайни жилища) съм принуден да удроя получения с помощта на Хр. Мутафов градски наем за сградите от 2-ра категория (по-доходните – магазини, фурни, дюкяни и пр.) и след това да намаля двете серии наеми с 50%, както е показано в Таблица 10. Накрая за получаването на чистия приход се спадат 5% амортизация за поддръжка и ремонт. Безспорно всичко това прави окончателно пресметнатия доход доста приблизителен с възможна грешка от $\pm 15\%$ (за 1921–1924) и $\pm 20\%$ (за 1892–1911г.).

1.15. Риболов и лов

Като сравнително странични тези два клона от стопанството са почти напълно пренебрегнати от националната статистика. Данни за риболова ГДС започва да публикува едва от началото на 20-те години, а за предния период сведения съм почерпил от докладите пред Първия рибарски събор, проведен в Русе през 1910 г.³¹ За съжаление не бе открита никаква информация за улова през 1892, 1905 и 1911 г. и представените в Таблица 11 количества са дадени по оценка, основана на наличните за другите години данни. Доходът се изчислява по средната годишна цена на шарана, сома и щуката, намалена с 25%.

За приходите от лов може да се съди само по износа на кожи от дивеч. Към него би трябвало да се добави вътрешната консумация на кожи и на месо от диви животни. Ето защо стойността на износа е закръглена произволно нагоре, както личи от Таблица 11. Всичко това ме кара да приема като твърде „либерална“ оценката на А. Чакалов за възможната грешка от тези странични дейности в селското стопанство ($\pm 10\%$). Много по-реалистично ми се струва отклонението да е между 15 и 20%. Поради съвсем незначителния дял на приходите от лов и риболов обаче в общия НД (около 1%) тази грешка не е в състояние да даде сериозно отражение върху оценката за дохода от стопанството.

---

³¹Първи рибарски събор. Русе, 1910, с. 67–68.

Таблица 11

ДОХОД ОТ РИБОЛОВ И ЛОВ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
Уловена риба, кг	2000000	1413639	1800000	1900000	1859879	4134039
Средна цена на рибата, лв./кг, намалена с 25%	0.7285	0.6300	0.7725	0.8625	15.4675	25.4200
Доход от риболов, лв.	1457000	890593	1390500	1638750	28767678	105087271
Износ на дивечови кожи, лв.	143801	154997	332995	226128	8524297	23519486
Общ доход от лов (по оценка)	190000	200000	400000	300000	10000000	30000000

Източник: вж. текста и Таблица А.

1.16. Доход от домашна прислуга

Броят на лицата, заети като домашни прислужници, се определя след интерполиране на броя им от резултатите на проведените няколко последователни преброявания на населението. Малко по-сложен е въпросът за изчисление на техния годишен доход. За основа използвам дадените от А. Чакалов заплати (с. 44, Таблица 44) и съотношението им за петилетието 1924–1928 г. с усреднената между обикновен работник и зигар надница (при 250 работни дни). Оказва се, че прислужниците получават едва 25% от средната заплата на работници и зигари. При оскъдната информация съм принуден да приложа тази пропорция за периода 1892–1921 г., а за 1924 г. да приема дадения от Чакалов годишен доход. Възможното отклонение на посочените в Таблица 12 резултати е $\pm 10\%$.

Таблица 12

ДОХОД ОТ ДОМАШНА ПРИСЛУГА, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
Домашна прислуга, бр.	47959	42132	31943	22076	18953	19374
Средна годишна заплата на работник и зигар, лв.	141.56	95.00	1067.50	1477.50	26642.50	47097.50
Годишна заплата на прислужник, лв.	140.00	95.00	105.00	145.00	2500.00	3600.00
Доход от домашна прислуга	6714260	4002540	3354015	3201020	47382500	69746400

Източник: вж. текста и Таблица А.

1.17. Чист доход на селското стопанство

След изчисляването на дохода от отделните селскостопански дейности А. Чакалов приспада извършваните разноски в сектора, които не са били взети предвид до момента.³² Той разглежда три вида разходи: (а) лихви по отпуснатите банков заеми, (б) приходи от чужбина на градинари и емигранти и (в) амортизация на вложения капитал в селското стопанство. Поради трудовия характер на българското земеделие инвестициите на селското население са пренебрежимо малки и то почти не прави амортизации. Решението си да не намалява получения доход с разноските за поддръжка Чакалов обосновава с цитираното вече изследване на Христина Мочева. Някои нови проучвания на въведените от Института за земеделско-стопански проучвания през втората половина на 30-те години на ХХ век земеделски приходно-разходни книжки обаче говорят, че такива отчисления са били правени поне от някои стопани.³³ Водейки се от споменатия многократно принцип за максимална съпоставимост на това изследване с проучването на А. Чакалов обаче и тук не са приспадани амортизации на инвестирания капитал.

Определянето на платените от селското стопанство лихви по банков кредити е сложна задача поради непълната финансова статистика. Наложил се първо да бъде изчислен общият кредитен пласмент на българската банкова система през петте разглеждани години. За целта бе привлечена информация от различни източници – публикувани баланси в „Държавен вестник“, списание „Банков преглед“, „Списанието на Съюза на популярните банки“, вестник „Кооператор“ на Общия съюз на българските земеделски кооперации, вестник „Търговски фар“, непубликувани, но прикрепени към фирмените досиета баланси (съхранявани в ДА – София), монографичните изследвания на Д. Йорданов, обнародваните отчети на БНБ, БЗБ и БЦКБ, СГЦБ и др. След това определих процентът на земеделски кредити в пласмента на отделните групи финансови институти според тяхната специализация и характеристика – 10% от експозицията на частните банки, 100% – от тази на селските популярни банки и селските кредитни кооперации, 10% – на БЦКБ, 20% – на БНБ и 90% – на БЗБ. Лихвата върху така изчислените общ земеделски кредитен

³² До момента са били приспадани разходите за семе за посев (зърнени храни, някои индустриални култури, варива и др.), фуража за храна на добитъка (ръж, ечемик, овес, царевича, сено, слама, фий и пр.), черничевата реколта за изхранване на пашкулите, амортизацията на селските покрити имоти и т.н.

³³ Незавършен все още проект на Джизъс Колидж, Кеймбридж, върху близо 600 земеделски приходно-разходни книжки, които осъществявам в сътрудничество с Адам Тууз.

портфейл е обвързана със сконтовия процент на Националната банка, която е единствената лихвена серия, с която разполагаме. Водейки се от постановленията на Закона за лихвоимството се определя приблизителният лихвен процент, събиран от останалите кредитни централи у нас, който е със спред, вариращ между 0.5 и 2.5% над сконто на БНБ.

Най-трудно може да се изчислят събраните лихви от лихвари. Нито ГДС, нито групи публикации на съвременници не могат да са ни от помощ в тази посока. Поради това приблизителната оценка трябва да бъде направена само въз основа на гела, даден от А. Чакалов за 1924 г., на събраните от сарафи лихви от общата сума на платените от земеделците стопани. Както личи от Таблица 13 на лихвари са платени средно 1/3 от всички лихви. Може обаче да се предположи, че в предходните години (особено в началото на века) те са сгържали много по-голяма част от задълженията на селското стопанство. Поради това за 1892–1921 г. прилагам малко по-висок процент. Както посочва и самият Чакалов размерът на изчислените от него лихви са били критикувани и от съветника на Обществото на народите при БНБ Н. Кьостнер.³⁴

Таблица 13

**ПЛАТЕНИ ЛИХВИ НА БАНКИ ОТ СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО,
1892–1924 г.**

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
Банков пласмент, лв.	78917268	185186240	159557508	435590066	3995739164	7972003992
Земеделски кредити, лв.	44197513	85584816	71283913	150377216	1096493204	2678123255
Платени лихви към банковия сектор, лв.	3744577	7233975	5872282	11352942	86339610	269023385
Дял на лихвите по заеми от лихвари, %	45	42	40	40	33	33
Лихви за лихвари	1533188	2621853	2060559	3842993	26084224	79592782
Общо лихви, платени от селското стопанство, лв.	5429636	10272245	8221195	15894118	114831682	357801102

Източник: вж. текста и Таблица А.

За разлика от А. Чакалов аз не съм в състояние да използвам данните за платежния баланс за определянето на доходите, вливали в икономиката ни от градинари, сезонни работници и емигранти.

³⁴Кьостнер, Н. Влиянието на цените върху някои страни на стопанското развитие на България през 1926–1937 г. – Трудове на Статистическия институт за стопански проучвания при Софийския сгържавен университет, 1938, № 1, с. 15.

Вместо това бях принуден да използвам доста приблизителните сведения на Г. Данаилов, Д. Мишайков, П. Въжаров и К. Г. Попов³⁵, за да определя съвсем грубо броя българи в чужбина, които изпращат доходи у нас. За размера на възможните им спестявания можем да съдим само по информацията на Хр. Хинков (за 1900 г.) и на А. Чакалов (за 1924 г.).³⁶

Веднъж изчислил працаните у нас средства от българската миграция е необходимо да се приспадат нейните разноски по напускането на страната. Отново указание за това може да ни даде само А. Чакалов, според който между 1924 – 1927 г. тези разходи са средно една трета от приходите.

Таблица 14

ПРИХОД И РАЗХОД ЗА ГРАДИНАРИ И ЕМИГРАЦИЯ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
Градинари, бр.*	5000	10000	20000	40000	40000	40000
Пращаци пари от емигранти, бр.**	7000	10689	16195	17000	9000	8000
Годишни спестявания, лв.						
Градинари	750	700	800	1000	1400	1600
Емигранти	380	350	400	500	700	800
Общ приход от градинари и емигранти, лв.	6410000	10741150	22478000	48500000	62300000	70400000
Общ разход от градинари и емигранти, лв.	1923000	3222345	6743400	14550000	18690000	21120000
Доход от градинари и емигранти, лв.	4487000	7518805	15734600	33950000	43610000	49280000

Източник: вж. текста и Таблица А.

* За броя на градинарите след войните няма никаква информация. Те изчезват от ползрението на специализираната периодика, а в няколко демографски монографични изследвания не се споменават изобщо. Това обаче не означава, че сезонната им миграция е прекъсната след 1912 г., а би трябвало да се приеме само като указание, че може би броят им намалява постепенно в междувоенния период.

** При изчисляването на емигрантите през 20-те години съм приел, че наред с новата емиграция (ок. 30 хил.) пари в България пращат и 10 хил. души от довоенната емиграция.

³⁵ Данаилов, Г. Изследвания върху демографията на България. С., 1930, с.142–146, 336–337.; Мишайков, Д. Населението на България. С., 1920, с. 175–177.; Въжаров, П. Външната миграция на България от Освобождението до 1933 г. включително. – Статистически известия на ГДС, XXIII, 1934, № 5, с. 229–243; Попов, К. Стопанска България. С., 1916, с. 73.

³⁶ Хинков, Хр. Градинарството и градинарските сдружавания в Търновски окръг. – спБИА, 1900, IV, № 2–3, с. 163.

А. Чакалов не посочва възможната грешка при приспособенията за лихви и градинари. Лошото покритие от статистиката на тези два вида разходи обаче би трябвало да вървят ръка за ръка с едно вероятно по-голямо разминаване.

Таблица 15

ОБЩ ДОХОД ОТ СЕЛСКО СТОПАНСТВО, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
Зърнени храни	181783959	126437155	188341286	294038941	3963189417	6036493119
Индустриални растения	4315657	6774321	12891654	17879463	3630720108	2276435345
Варива	1525401	2838150	7806910	18291748	165491216	448882919
Зеленчуци	5612739	8923952	7593928	13933181	139744021	191819631
Фуражи	4500	5360	546494	1685957	1054366	25314866
Плодове	2574974	2679460	6358988	4153613	151290928	174137724
Лозя	68757141	80965041	38750865	23620091	427950857	699386631
Рози	1865181	1986627	2996454	5641690	23940010	56212303
Бостани	2832000	3113415	4418774	6895161	120370023	212223971
Мляко	85281840	83744089	144797706	169226307	2832285642	5149636290
Месо	35136368	35117025	51431591	81334520	2117526683	2784971366
Яйца	1900000	2100000	6660000	13600000	190000000	750000000
Вълна	8219301	7743313	11701147	14704963	305364558	501388500
Козина	399858	408812	542194	616214	11373131	18794012
Пчеларство	2540114	2550874	2365300	6900600	149839658	202932707
Пашкули	1950000	1514473	3467964	3465390	31500000	120000000
Гори	26640045	30388414	27094294	59961720	2080383238	292279987
Домашен поминък	124442892	85815915	110033840	152140520	2924961600	4016000000
Селски покрити имоти	122578148	66345780	85616996	114426646	711724689	1185689600
Риболов	1457000	890593	1390500	1638750	28767678	105087271
Лов	190000	200000	400000	300000	10000000	30000000
Домашна прислуга	6714260	4002540	3354015	3201020	47382500	69746400
Градинари, емигранти	4487000	7518805	15734600	33950000	43610000	49280000
Платени лихви	5429636	10272245	8221195	15894118	114831682	357801102
Общо доход	685778742	551791870	726074306	1025712377	19993638643	25038911540

Източник: вж. текста.

В Таблица 15 са представени обобщените резултати от получените доходи от селскостопански дейности. Любопитно е да се подчертае второстепенното значение на зърнопроизводството в стопанската структура на сектора. Макар то да носи между 1/4 и 1/5 от доходите на земеделското население темповете му на растеж изостават значително от тези на други по-интензивни култури (индустриални растения, варива, фуражи, плодове), както и на произведенията на скотовъдството (яйца, вълна, мляко, пчеларство, пашкули и др.). Трябва да се подчертае и значителната тежест,

която има животновъдството. Досега малко интуитивно се приемаше, че у нас този подсектор има допълваща, подчинена на зърнопроизводството, роля. Изчисленият НД обаче значително модифицира картината. В скотовъдството се реализират между 26% (1899 г.) и 37% (1924 г.) от земеделските доходи при средно 25% в производството на зърнени храни. Животинските продукти бележат трайна тенденция на растеж (42% между 1899–1924 г.) при едва 9% в зърнопроизводството. Възходящата роля на скотовъдството личи и от доходите от производство на фуражи. В рамките на разглеждания период приходите тук нарастват 13 пъти (!), което е своеобразен „рекорд“ в рамките на цялото селско стопанство.

2. Индустрия и занаяти

Промислеността е втория по значение стопански сектор в икономиката на страната през разглеждания период. Въпреки дългогодишната политика на насърчение и индустриални протекции тя не отбелязва пропорционален ръст на направените от гържавата „жертви“. През 1924 г. нейният дял от националния доход достига 12% при 9–10% през предходните десетилетия.

В своето изследване на НД А. Чакалов разглежда 5 промишлени подсектора – занаяти, строителство, едра насърчавана индустрия, мини и кариери и гребна промишленост. Същата структура ще бъде следвана и в настоящата студия.

2.1. Занаяти

Въпреки целенасочената гържавна политиката в подкрепа на едрата индустрия занаятчийството запазва своето важно значение за националната икономика. Представените в Таблица 16 данни влизат в остро противоречие с огромния корпус литература, посветен на следосвобожденския упадък на еснафите³⁷. Очевидно западането на едни занаяти е съпътствано с развитието на други (поправка на машини, автомобили, велосипеди, радиоапарати и пр.), но нетният ефект за стопанството е запазване на относителната тежест на подсектора. За съжаление натрупаната статистическа информация не отговаря на значението му за българската икономика. Първата занаятчийска анкета ГДС провежда едва в 1936 г., но поради отдалечеността ѝ от разглеждания тук период нейните резул-

³⁷Това разминаване между оплаквателните упадък на занаятчийството разкази, изпълващи колоните на вестниците и страниците на научните списания, и фактичката му живавост и съхранена динамика е забелязано още от Ал. Гершенкрон в известната му студия, посветена на българското стопанско развитие. Gershenkron, A. *Economic Backwardness, in Historical Perspective: A Book of Essays*. Cambridge, Mass: 1962.

тати могат да бъдат използвани само за сведение. Източникът, който единствен би могъл да даде една, макар и груба, представа за протичащите в занаятчийството процеси, е серията от преброявания на населението по професии, провеждани през определен период от време. Резултатите им ще бъдат допълнени с информация, почerpена от изследвания на А. Чакалов, К. Г. Попов и др.

Интерполирайки данните от преброяванията получаваме приблизителния брой майстори занаятчии, калфи и чираци по години. Извършени са някои допълнителни проверки (за 1905 и 1911 г.) с посочения от К. Г. Попов брой заети в този вид стопанска дейност. За да изчисли дохода в подсектора А. Чакалов привлича данъчна информация от Министерство на финансите. За съжаление разбивка по професии и суми на данък-занятие статистиката започва да публикува едва от 1925/26 финансова година, поради което бях принуден да използвам един значително по-груб метод за определяне на годишните приходи на еснафите. За основа на пресмятанията си ползвам данения от А. Чакалов среден годишен доход на занаятчиите за 1924 г. (негови Таблици 51 и 52, с. 64–65), който след това ретрополирам с помощта на ГДС сериите за заплатите на зидарите (за майсторите) и на обикновените работници (за калфите и чираците). Предполагането е, че съществуващото в средата на 20-те съотношение между заплащането на надничари, строители и еснафи е било валидно и за предходните години. Изчисленията си А. Чакалов прави при 250-дневна работна година. Същото количество работни дни приемам и аз.

Таблица 16

ДОХОД ОТ ЗАНЯТИ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
Брой заети						
Майстори	75000	67450	53450	53100	60700	62150
Калфи	21000	18700	20000	16000	22000	22800
Чираци	25000	20980	31680	19745	24025	24050
Годишен доход на зает						
Майстори	858	727	817	1168	20758	25341
Калфи	273	225	253	206	6135	23500
Чираци	188	156	175	143	4243	16250
Общ годишен доход, лв.						
Майстори	64360426	49009133	43691333	62031236	1260022418	1574943150
Калфи	5724205	4214501	5055696	3302491	134977946	535800000
Чираци	4712175	3269607	5537601	2818151	101926951	390812500
Общо	74796806	56493241	54284630	68151878	1496927316	2501555650

Източник: вж. текста и Таблица А.

Допусканата от А. Чакалов грешка при пресмятане доходите от занаяти е $\pm 10\%$. Поради по-ниското качество на изходния статистически материал, с който борава, допускам, че отклонението тук е между ± 10 и $\pm 15\%$.

2.2. Добивна индустрия

Подобно на занаятчийската минната статистика преди 1936 г. също е крайно непълна. Сравнително по-подробни (но едва след 1925 г., когато стават автономно предприятия) са данните за гържавните мини „Перник“. Информация за едрите части мини, кариери и солници може да се почерпи от анкетите на промишлеността по Закона за насярчение на местната индустрия (ЗНМИ). Много от по-дребните добивни предприятия обаче остават в ничията земя между различните статистически серии.

От тези кратки бележки става ясно, че значително по-ниското качество на наличната информация за първите две десетилетия на ХХ век не позволява пълното възпроизвеждане на приложената от А. Чакалов методология за изчисляване на дохода от добивната индустрия. Вместо това са повторени онези части от нея (мини „Перник“, рудници), за които това е възможно, а за останалите браншове (частни каменовъглени мини, солници) са използвани съотношения и допускания.

Приходът от гържавните мини Чакалов изчислява като сбор от „чистия доход“ – печалбата без амортизациите и другите разности... [плюс] платеното възнаграждение на персонал и работници”.³⁸ Сведения за нетната печалба през 1899 и 1905 г. дава в статията си Ив. Загралов.³⁹ За останалите години тя е определена по оценка (за 1911 г. е екстраполирана от данните на Загралов за 1910 г., а за 1921 – от тези на Чакалов за 1924 г.). Платените възнаграждения в мини „Перник“ са взети от гласуваните кредити в Държавния бюджет. А. Чакалов пресмята дохода от рудниците въз основа на износа на метални руди по цени, намалени с 20%, след което приспада от така полученя приход разноските за възлища. Проверката за 1924 г. установява, че посоченият от Чакалов доход (6 млн. лв.) е 28.8% от стойността на износа за годината. Поради това вместо 20% аз намалявам стойността на експорта с 28.8%.

Доходът от частните каменовъглени мини се определя като процент от онзи на „Перник“. Съотношението се изчислява въз основа

³⁸ Чакалов, А. Пос. съч., с. 66.

³⁹ Загралов, Ив. Държавната мина „Перник“ – спБИД, 1911, XV, № 10, с. 894-945.

на зависимостта между възглищното производство на публичните и частните мини, обнародвано в СГЦБ.

Според Чакалов допустимата грешка при добивната индустрия е $\pm 2\%$, но госта грубият начин на определяне доходите за частните каменовъглени и метални мини ме кара да мисля, че отклонението достига 5 и повече процента.

Таблица 17

ДОХОД ОТ ДОБИВНА ИНДУСТРИЯ, 1892–1924 г.

	1892*	1899	1905	1911	1921	1924
1. Мини „Перник“						
1.а. Залплати и надници, лв.	170000	347684	491840	1278760	30258990	88000000
1.б. Чиста печалба, лв.	67900	75236	351287	830000	27000000	95000000
1.в. Доход, лв.	237900	422920	843127	2108760	57258990	183000000
2. Частни мини						
2.а. Производство възглища, кг (държавни мини)	...	102555000	171182000	251605000	871793000	1085935000
2.б. Производство възглища, кг (частни мини)	...	2593000	1817000	17000000	39871000	128905000
2.в. Съотношение 2а/2б	2.5	2.53	1.06	6.76	4.57	11.87
2.г. Доход, лв. (р.1в х р.2в%)	5948	10693	8949	142481	2618710	21722861
3. Метални рудници						
3.а. Износ метални руди, лв.	14137	218966	44430	639245	20736358	20800000
3.б. Доход (р. 3а х 71.2 %)	4071	63062	12796	184103	5972071	6000000
Общ доход добивна индустрия (р.1в + р.2г + р. 3б)	247919	496675	864872	2435343	65849771	210722861

Източник: вж. текста и Таблица А.

*При липса на всякакви данни за добивната индустрия вземам съотношението за 1899 г. между приходи от държавни имоти и капитали (СГЦБ, 1912, с. 377) и доходите от мини – 1.8%, които приемам за 2% в 1892 г.

2.3. Егра насърчавана индустрия

По принцип ЗНМИ индустрията е най-богато документируваният подсектор от промишлеността. От 1904 г. ГДС провежда няколко анкети, които обхващат цялото насърчавано производство. За липсващите години (1899 и 1905 г.) бе необходимо обемът на индустриалната продукция да бъде изчислен въз основа потреблението на възглища и кокс в страната. Използвайки данните от преброяванията в 1904 и 1909 г. за дела на възглищата в общата консумация на горива и темпа на нарастване броя на насърчаваните предприятия е възможно да се достигне до едни напълно приемливи оценки за промишленото производство в 1892, 1899 и 1905 г. Извършената про-

верка с резултатите от промишлената анкета за 1904 г. (32.8 млн. лв. и полученото тук производство за следващата 1905 г. от 33.2 млн. лв.) показва, че евентуалната грешка е в рамките на допуснатото от А. Чакалов ($\pm 5\%$). В Таблица 18 е обяснен подробно начинът за определяне обема на промишлена продукция в 1899 и 1905 г.

Таблица 18

ПРОМИШЛЕНО ПРОИЗВОДСТВО, 1892–1909 г.

	1892	1899	1905	1909
1. Производство въглища, лв. (държавни и частни мини)	1783837	4353127	6745231	10727645
2. Внос въглища и кокс, лв.	452263	725316	988424	2777196
3. Общо потребление на въглища и кокс, лв. (р. 1 + р. 2)	2236100	5078443	7733655	13504841
4. Горива за ЗНМИ като дял от общата консумация на въглища, %*	0.0825	0.1021	0.1264	16.9783
5. Консумирани горива от ЗНМИ, лв. (р. 3 x р. 4)	184478	518509	977534	2292892
6. Съотношение консумирани въглища/производство**	38.00	36.00	34.00	32.43
7. Индустриално производство, лв. (р. 5 x р. 6)	7010173	18666326	33236156	74364497

Източник: вж. текста и Таблица А.

* Дялът на консумираните от ЗНМИ предприятия въглища и кокс от общото потребление у нас е изчислен въз основа на съотношението в 1909 г., като същата пропорция за предходните години е намалена в зависимост от темпа на нарастване броя на насярчаваните фабрики.

** Съотношението е определено въз основа на зависимостта между консумираните въглища (ред 5) и общото производство (ред 7) през 1909 г. За предните години, по оценка, е приложен по-висок процент, понеже в началото ползваните машини са на по-ниско техническо ниво и се нуждаят от повече енергия за производство на единица продукция отколкото по-късно.

Така определеното годишно производство по ЗНМИ не включва тютюневия бранш, който не е обхванат от анкетата от 1909 г. За да се запълни тази празнина се ползват данните на ГДС за количеството манипулиран тютюн, като след това получените резултати се коригират с помощта на промишлената анкета от 1921 г. (която включва и тютюневия бранш).

След определяне на обема на индустриалното производство вече можем да се върнем към приетата от А. Чакалов методика за изчисляване дохода от ЗНМИ-предприятията. От сумата на общата готова продукция той спада извършените разходи за суровини, горива и електрическа енергия. За разноските през 1911–1924 г. разполагаме със сведенията на ГДС и на самия А. Чакалов. За предните 2 г. те са определени по оценка въз основа на съотношението им с индустриалното производство в 1909 г.

Най-трудно е да се установи точната сума по години на извършените амортизации, платени лихви и трансфериран в чужбина доход (дивиденди и допълнителни възнаграждения). Единственият начин за това е да се приложат ретроактивно (с леки изменения) съотношенията им с общото производство и с внесенения капитал през 1924 г.

Таблица 19

ДОХОД ОТ ЕДРАТА ИНДУСТРИЯ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
1. Производство ЗНМИ, лв.	7010173	18666326	33236156	111070721	2053429203	
2. Тютюнево производство, лв.	9178400	15113923	16269090	25500118	953548758	
3. Общо производство едра индустрия, лв.	16188573	33780249	49505246	136570839	3006977961*	5458000000
Намаления						
Общи разности, лв.	...	14533064	25359889	67139710	1347630119	3664000000
Платени лихви, лв.	...	1980520	2902470	8007085	120391599	320000000
Амортизации, лв.	...	1794373	2164842	5744267	171782802	260000000
Доход за чужбина, лв.		242200	284522	735000	133608846	200000000
Общо намаления	1942629**	18550157	30711723	81626062	1773413366	4444000000
Доход, лв.	7102995	15230092	18793524	54944777	1233564596	1014000000

Източник: вж. текста и Таблица А.

*Общото производство на едрата индустрия през 1921 г. е по данни на индустриалната анкета за годината, а не спор от р. 1 + 2.

**Понеже няма никакви данни за 1892 г. съм принуден да приложа съотношението между общо намаления и производство тютюнева+насърчавана.

2.4. Дребна индустрия

Разделението между едра и дребна индустрия у нас се дължи на приетия в средата на 90-те години на XIX век ЗНМИ. Като „дребна“ остава цялата непопадаща под насърчителните клаузи на закона промишленост. Според А. Чакалов в нея се включват „ония малки предприятия, главно в селата и отчасти в градовете, които употребяват механична сила [това е разликата със занаятите] и работят с един или няколко работника“.⁴⁰

За броя заети в дребната индустрия, също както и за занаятчиите, може да съдим само по събраната информация от преброяването на професиите на активното население. Изчислението става като от общия брой заети в индустрията и занаятите (статистиката ги обединява в една обща група) приспаднем еснафите и работещите в ЗНМИ промишлеността. Доходът на собствениците на

⁴⁰Чакалов, А. Пос. съч., с. 73.

гребни фабрики се определя въз основа на тройния размер на надницата на обикновен работник при база от 240 работни дни. По думите на Чакалов „приетата надница в троен размер не е произволно взета, а се е имало предвид големия брой на гребните индустриалци... и събрания данък“⁴¹. Годишното възнаграждение на работниците се приема за равно на заплатата на обикновен работник отново на база 240 работни дни (защото повечето малки фабрики работят само сезонно).

Тъй като разграничението между занаяти, гребна и (отчасти) едра промишленост у нас е доста условно, грешките и неправилното класифициране на дадени предприятия е напълно възможно. Все пак, по данни на Чакалов, вероятното отклонение в дохода от гребната промишленост не би трябвало да надвишава $\pm 10\%$.

Таблица 20

ДОХОД ОТ ДРЕБНАТА ИНДУСТРИЯ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
Заети собственици на гребни фабрики, брой						
Заети собственици на гребни фабрики, брой	10000	12550	14050	15550	14000	13150
Среден дневен доход, лв.	5.37	4.44	4.98	6.54	120.87	194.40
Среден годишен доход, лв.	1288.80	1065.60	1195.20	1569.60	29008.80	46656.00
Общ доход собственици, лв.	12888000	13373280	16792560	24407280	406123200	613526400
Заети работници в гребни фабрики, брой						
Заети работници в гребни фабрики, брой	9680	12020	13320	14580	13000	12300
Среден дневен доход, лв.	1.79	1.48	1.66	2.18	40.29	64.80
Среден годишен доход, лв.	429.60	355.20	398.40	523.20	9669.60	15552
Общ доход работници, лв.	4158528	4269504	5306688	7628256	125704800	191289600
Общ доход, лв.	17046528	17642784	22099248	32035536	531828000	804816000

Източник: вж. текста и Таблица А.

2.5. Строителство

Строителството е важен промишлен клон, който обаче остава встрани от интереса на ГДС. Косвени данни могат да ни дадат само преброяването на населението по професии (за броя строители), държавните и общинските бюджети (за публичните строежи) и преброяванията на сградите в страната (за частните).

⁴¹ Пак там, с. 74.

А. Чакалов се опитва да заобиколи празнотите, като допълва тези сведения с лично събрана информация от строителни предприемачи. Въпреки това, неговото заключение е, че „тук грешките са твърде вероятни“, допускайки $\pm 10\%$ отклонение на крайните си резултати. Тях той получава, като от сумата на публичните и частните строежи (които не описва как точно пресмята) определя дохода на строителите предприемачи (10% в слаби години и 15% в добри) и към него прибавя този на самите строители (при 175 работни дни в годината).

Таблица 21

ДОХОД ОТ СТРОИТЕЛНАТА ИНДУСТРИЯ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
1. Строителство по редовния и извънредния държавни бюджети, лв.*	4226300	4053307	3773000	30216460	137001300	240000000
2. Общински и окръжни строежи, лв.	7000000	9229919	7020612	5490649	43807928	124000000
3. Общо публични строежи	11226300	13283226	10793612	35707109	180809228	364000000
4. Частни строежи						
4.а. Брой новопостроени сгради	...	4656	4656	13346	47870	47870
4.б. Средна цена на сграда**	...	1263.60	1563.78	2403.49	56708.20	71809.93
4.в. Частно строителство, лв.	3704679***	5883332	7280945	32076971	2714621497	3437541277
5. Общо строителство, лв.	14930979	19166558	18074556	67784081	2895430725	3801541277
6. Доход предприемачи (10–15%)	1493098	1916656	2711183	10167612	289543072	380154128
7. Брой строителни работници	2500	2700	2900	2900	2800	4000
8. Надница зидар, лв.	2.74	2.32	2.61	3.73	66.28	123.59
9. Среден годишен доход, лв.	477	406	457	653	11599	21628
10. Доход строители, лв.	1191900	1096200	1324575	1892975	32477200	86512000
Общ доход строителство (р. 6 + р. 10)	2684998	3012856	4035758	12060587	322020272	466666128

Източник: вж. текста и Таблица А.

* Тук се включват гласуваните кредити за строежи по Министерството на обществените строежи и по БДЖ.

** Средната цена за новопостроена сграда за 1899–1911 г. е взета от К. Г. Попов, а за последните две години е екстраполирана с помощта на индекса на цените на строителните материали (тухли, вар, керемиди, дъски и греди).

***Тъй като няма данни за честните строежи, а от преброяванията не могат да се извадят нужните данни, приемам, че частните строежи са 28% от публичните. Това съотношение е средно за годините 1899, 1905 и 1911 (респ. 30.7%, 40.3% и 47.3%).

ДОХОД ОТ ИНДУСТРИЯ И ЗАНАЯТИ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
Занаяти	74796806	56493241	54284630	68151878	1496927316	2501555650
Добивна индустрия	247919	496675	864872	2435343	65849771	210722861
Едра индустрия	7102995	15230092	18793524	54944777	1233564596	1014000000
Дребна индустрия	17046528	17642784	22099248	32035536	531828000	804816000
Строителство	2684998	3012856	4035758	12060587	322020272	466666128
Общо	101879246	92875648	100078032	169628122	3650189955	4997760639

Източник: вж. текста и Таблица А.

3. Транспорт и съобщения

В голямата си част транспортът и съобщенията са публична собственост или са контролирани от гържавата (водния транспорт). Това гарантира значително по-богата информация за тях в сравнение с някои други сектори на икономиката (свободните професии, например). Изчисленията си А. Чакалов организира в 6 отделни подсектора: (а) жп превоз, (б) пощи, телефони и телеграфи, (в) водни съобщения, (г) транспортни услуги (колари, файтонджии и хамали), (д) транспортни сдружества и (е) автомобилен превоз. Автомобилният транспорт става по-масов едва от втората половина на 20-те години, поради което в настоящата студия той е изключен освен за 1924 г. (за която са ползвани данните на А. Чакалов).

Секторът инфраструктура и комуникации е със сравнително малко относително тегло при формирането на националния доход на страната, но отбелязва плавна тенденция на нарастване във времето (от 1% през 1899 до 2.9% през 1924 г.). Малко под половината от генерираните тук приходи се дължат на жп транспорта, а пощите и превозите с волски коли си поделят средно по ¼. Останалите три подсектора – водни съобщения, транспортни и автомобилни сдружества имат незначителен дял в НД на страната (доста под 1%), макар през последните две години те също да бележат извештен ръст.

3.1. Жп транспорт

Информация за дохода от БДЖ може да се почерпи от гържавните бюджети и СГЦБ. Чистият доход тук Чакалов изчислява като намалява всички приходи с експлоатационните разноски „които не със-

тавляват доход на заетите лица⁴² (за гориво, машинно масло, погръжка на локомотиви, вагони и линии, наем на складове и помещени- ния, лихви на капитала и др.). Платените надници и заплати на жп персонала обаче не се третират като разход от гледна точка на НД и те не се спадат от общите приходи на гържавното предприятие. Така доходът от железниците е равен на приходите минус разноските плюс платените възнаграждения. Сверката с официалните публикаци- и на БДЖ и ГДС показват, че Чакалов е изключил приходите (и разходите) от теснолинейките (за тях има сведения от 1921 г. на- татък), поради което тук те също не са включени в крайните резул- тати.

При добротото качество на изходния статистически материал приемам, че допуснатата от Чакалов грешка от $\pm 2\%$ не е нараснала.

Таблица 23

ДОХОД ОТ ЖП ТРАНСПОРТ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
1. Приходи	3500000	5118021	11124398	27674597	384555337	892131508
2. Експлоатационни разноски	1706480	4275902	7565940	17774109	309834488	580314876
3. Възнаграждения	2695450	1700629	4601482	10302147	165286635	366802403*
4. Непен доход (р. 1 - р. 2)	1793520	842119	3558458	9900488	74720849	311816632
5. Чист доход (р. 4 + р. 3)	4488970	2542748	8159940	20202635	240007484	678619035

Източник: вж. текста и Таблица А.

* Има известно разминаване между посочените от А. Чакалов възнаграждения (303 млн. лв., с. 82) и тези по бюджета на БДЖ (367 млн. лв.).

3.2. Пощи, телефони и телеграфи

По същият начин са изчислени и доходите от съобщения. Първич- ни данни за тях намираме в Държавния бюджет и Статистическите годишници. За съжаление за 1892 и 1899 г. не разполагам със сведения за експлоатационните разноски, поради което ги определям по оценка въз основа размера им през следващите години. Тъй като поради ек- стремалните събития, разиграли се през 1923–1924 г., НС не приема бюджет, а работи с дванедесетинки от ДБ за 1922/23 г. доходът от пощи и съобщения за 1924 г. е взет от А. Чакалов. Допустимата греш- ка при изчисляването на приходите от пощи и телеграфи е $\pm 2\%$.

⁴²Чакалов, А. Пос. съч., с. 81.

Таблица 24

ДОХОД ОТ ПОЩИ, ТЕЛЕГРАФИ И ТЕЛЕФОНИ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
1. Приходи	1456400	2101542	3476683	5964588	54703564	235000000
2. Експлоатационни разности	932900	917210	1075696	2046668	36970000	179000000
3. Възнаграждения	1623720	2297696	2378226	8067140	48425970	136000000
4. Нетен доход (р. 1 - р. 2)	523500	1184332	2400987	3917920	17733564	56000000
5. Чист доход (р. 4 + р. 3)	2147220	3482028	4779213	11985060	66159534	192000000

Източник: вж. текста и Таблица А.

3.3 Водни съобщения (Българско търговско параходно гружество)

До средата на 20-те години Българското търговско параходно гружество (БТПД) е единствената наша фирма за воден транспорт. Макар основано от частната инициатива още от първите години на своята дейност то се подпомага директно от гържавата, която го субсидира чрез бюджета. Това налага по-голяма публичност на компанията и тя редовно публикува свои отчети и баланси. Именно от тях е почерпена информацията за изчисления в Таблица 25 доход от водни съобщения. Възможното отклонение на резултатите е $\pm 2\%$.

Таблица 25

ДОХОД ОТ ВОДНИ СЪОБЩЕНИЯ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
1. Приходи	...	484241	935300	1203425	28774325	40091123
2. Експлоатационни разности	...	339140	676551	793151	28400985	38797298
3. Възнаграждения	...	81279	146591	344153	7384256.1	10000000
4. Нетен доход (р. 1 - р. 2)	...	145101	258749	410274	373340	1293825
5. Чист доход (р. 4 + р. 3)	0*	226380	405340	754427	7757596	11293825

Източник: вж. текста и Таблица А.

*Тъй като БТПД е основано в 1892 г., приемам, че през тази година няма реализиран приход.

3.4. Транспортни услуги и гружества

А. Чакалов пресмята дохода от транспортни услуги (колари и хамали) по данни на БНБ. За съжаление обаче аз не успях да открия подобни сведения в публикациите на централната банка, като най-вероятно те са били за вътрешно ползване и не са били обнародвани. Вместо това изчислението тук е направено въз основа броя на коларите, файтонджиите и хамалите по преброяванията на активното население. Годишното възнаграждение на коларите А. Чакалов приема за „по-голямо от това на квалифициран работник (зигар)“ без да дава повече данни. Направената от мен проверка за 1924 г. установи, че годишният доход на файтонджиите е 40% по-висок от този на работниците надничари и 32% по-нисък (а не по-голям) от зигарския. Същото съотношение (40%) прилагам и към предходните 4 години. Надницата на хамалите Чакалов счита за равна на онази на обикновените работници. Въпреки твърдението си, че „броят на работните дни се движи от 240 до 280 според празниците“⁴³ извършената проверка за 1924–1933 г. показва, че всъщност той прилага 250 дни за колари и 260 за хамали.

В навечерието на войните⁴⁴ част от превозваческите фирми са инкорпорирани като акционерни или събирателни гружества. За регистрираните като АД информация може да бъде почерпена от публикуваните в „Държавен вестник“ техни баланси или от съхранените им в ДА – София, отчети. Изчислението става като от техните общи приходи се спаднат разноските за амортизации и лихви и се прибавят сумите, отделяни от печалбата за дивиденди и допълнителни възнаграждения (тантиеми). С известни приближения достигам до посочените в Таблица 26 резултати за общия им доход. Допуснатата тук грешка варира около $\pm 10\%$.

⁴³Чакалов, А. Пос. съч., с. 85.

⁴⁴За съжаление за годините преди 1921 г. не са съхранени баланси и отчети на нито едно превозваческо гружество.

Таблица 26

ДОХОД ОТ ТРАНСПОРТНИ УСЛУГИ И ДРУЖЕСТВА, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
Колари и файтонджии, брой	6000	6000	7000	6000	9000	10000
Надница, лв.	2.506	2.08	2.32	3.05	56.41	93.00
Годишно възнаграждение, лв.	627	518	581	763	14102	23250
Доход, лв.	3759000	3108000	4067000	4578000	126913500	232000000
Хамали, бр.	30	31	120	860	6049	5607*
Надница, лв.	1.79	1.45	1.66	2.18	40.29	64.80
Годишно възнаграждение, лв.	465	385	432	567	10475	16848
Доход, лв.	13962	11929	51792	487448	63365695	94466736
Общ доход, лв.	3772962	3119929	4118792	5065448	190279195	326466736
Транспортни дружества, лв.	0	0	0	0	20000000	10000000

Източник: вж. текста и Таблица А.

* За 1924 г. А. Чакалов посочва 5 пъти по-малък брой хамали (1450 души), но аз не приемам неговите данни, тъй като те противоречат на онези от преброяването на активното население.

Таблица 27

ДОХОД ОТ ТРАНСПОРТ И СЪОБЩЕНИЯ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
Жп транспорт	4488970	2542748	8159940	20202635	240007484	678619035
Пощи и телеграфи	2147220	3482028	4779213	11985060	66159534	192000000
Воден транспорт	0	226380	405340	754427	7757596	11293825
Транспортни услуги	3772962	3119929	4118792	5065448	190279195	326466736
Транспортни дружества	0	0	0	0	10000000	20000000
Автомобилни дружества	0	0	0	0	0	35000000
Общ доход	10409152	9371085	17463285	38007570	514203809	1263379596

Източник: вж. текста и Таблица А.

4. Стоков оборот и търговия

Поради силно натуралния характер на българската икономика, за да установи дохода от търговия, А. Чакалов е принуден преди това да определи „каква част от производството на земеделското стопанство отива на пазара... т. е. какъв е паричният доход“⁴⁵. При липса на точни данни от ГДС за обема на градската консумация (особено на селскостопански произведения) той пресмята процента на опа-

⁴⁵Чакалов, А. Пос. съч., с. 47.

заряване (част от натуралното земеделско производство, която се продава на пазара, а не остава за собствени нужди на производителя – бел. автора) като сбор от: (а) превозените стоки по БДЖ и (б) количеството на износа им. Тъй като експортните цени са значително по-високи от онези, които получава земеделецът (т. нар. *farm gate prices*), винаги, когато това е възможно, Чакалов се стреми да работи с количество, а не със стойност на изнесените артикули. В останалите случаи той занижава с известен процент експортните цени, за да получи приблизителната цена на производител (20% от тези на гроздето и плодовете).

Установяването степенята на пазарност на скотовъдните произведения крие груг вид трудности. Докато за месото, например, разполагаме с много добра статистика за градската консумация (но не и преди войните), то една незначителна част от млякото достига пазара в непреработен вид. В градските центрове земеделците го изнасят предимно под формата на масло, сирене или кашкавал. Това допълнително усложнява точното определяне процента на опазаряване в този бранш. Стокооборотът на вълната се пресмята въз основа данните за употребената местна вълна от текстилната индустрия. Козината пък се ползва предимно в домашната промишленост и почти не излиза на пазара. Едва през втората половина на 30-те години (особено след монополизирването на редица дейности от Дирекцията за храноизнос) скотовъдната статистика значително подобрява качеството си.

Всички тези трудности принуждават А. Чакалов да приложи с леко изменение и за по-ранния период съществуващите проценти на опазаряване за отделните животновъдни артикули: 50% от производството на говеждо месо, 35% от това на агнешкото и на млякото, 33% – от козето, 30% – от свинското, 10% – от птичето, 80% – от яйцата, 66% – меда и восъка, 95% от добива на различни материали от горите и 100% – от този на лова, риболова и пашкулите.

Изчисленият стоков оборот на селскостопанските произведения представлява важна част от търгуваните в икономиката стоки. Освен него обаче на пазара излизат и много други артикули, за които, поради тяхната природа, статистиката ни дава малко по-точна представа. За да обхване стойността на целия оборот Чакалов разглежда осем групи от стоки и разности: (1) цялата стойност на отиващите за пазара селскостопански артикули по цени на производител (без възнаградението за труд, домашен поминък, градинари и др.); (2) стойността на индустриалното производство е без сума-

та на платените акцизи и разни такси и без местните стоки, употребени като суровини на едрата промишленост; (3) стойността на тютюневото производство – след спадане акцизите и таксите; (4) пълната стойност на добивната индустрия; (5) от вноса са изключени материалите, използвани от индустрията за суровини; (6) сумата на акцизите, бандерола, вноските мита и другите такси, които гържавата събира върху стоките; (7) общинският налог и другите общински такси върху консумацията и (8) навлата на стоките за вътрешния оборот (таксите от БДЖ и другите видове транспорт).

Превозните разноски са важен елемент за установяване дохода от търговия у нас. С изключение на железниците обаче не разполагаме с достоверна информация за платените в икономиката навла. А. Чакалов също не описва подробно как е определил плащаните разноски за транспорт по другите видове съобщения. Затова използвам данните му за 1924 г. и пресмятам каква част от тях са жп таксите. Същото съотношение (68%) прилагам „по аналогия“ и за предходните години. Този начин, за съжаление, е единственият възможен подход, който дава макар и груба представа за платените от стопанството транспортни разноски.

За да установи дохода от търговия А. Чакалов ползва данните за обложения чист приход на търговците (за 1933–1935 г.). Преди финансовата 1925/26 г. обаче МФ не показва каква част от събрания данък-занятие идва от конкретните обложени групи професии (занаятчии, свободни професии, индустриалци, рентниери, търговци и др.). Това е причината както от А. Чакалов, така и тук да бъде приложен един среден процент печалба на извършващите търговска дейност лица. Пресмятанията на Чакалов за 1933–1935 г. показват, че търговците запазват като свой доход около 15% от стойността на стокооборота. Разбира се по години тази печалба варира, освен това тя би трябвало да бъде увеличена с евентуалните укрити от данъчните търговски доходи и същевременно намалена, защото тук са включени и някои нетърговски професии (банкери, застрахователи, транспортни фирми и др.) Въпреки всички тези уговорки и от Чакалов и в настоящата студия по принуда се прилагат 15 % за установяване дохода от търговия. Извършените проверки за годините след 1936 г., когато е въведен данъка върху прихода⁴⁶ и данните са много по-подробни, показва, че възможното отклонение не надхвърля 4–5%, което е в рамките на вероятната грешка при изчис-

⁴⁶ Данъкът върху прихода облага търговците на база техния оборот, а дребните търговци (които са около 2/3 от всички) плащат само патент.

ление доходите от сектора от $\pm 15\%$. Резултатите от пресмятане на дохода от търговия са представени в Таблица Е (Приложение).

5. Кредит, осигуровки и капитали

Доходът, реализиран от различните финансови услуги, е сравнително добре документиран. Банките и застрахователните компании са едни от най-изрядните АД, публикуващи редовно своите баланси и отчети. Поради естеството си на работа, високата конкурентност на средата и нуждата от ежедневна борба за доверието на вложителите финансовите институт поддържат значително по-висока степен на прозрачност от групите индустриални, търговски или транспортни фирми. Процентът на печалба в сектора освен това е по-висок, което намалява относителната тежест на таксите и разноските за обнародване. Докато за едно гребно промишлено предприятие с приход от няколко десетки хиляди лева спазването на Търговския закон за задължителна публикация в „Държавен вестник“ на годишния баланс и сметката „Печалби – загуби“ представлява неоправдано висок разход, то тези такси не представляват никакъв проблем за имащите милионни доходи финансови компании. Все пак не всички банки и застрахователни дружества са толкова изрядни. Някои малки регионални фирми (особено в най-ранния период) традиционно „пропускат“ публикуването на финансовите си резултати. За щастие информацията от „Държавен вестник“ може да бъде допълнена с помощта на някои специализирани издания (списание „Банков преглед“, „Списание на съюза на популярните банки“, вестник „Търговски фар“, вестник „Кооператор“ на Общия съюз на българските земеделски кооперации и др.) или на приложенията към фирмените годишни баланси (съхранявани в ДА – София). Всичко това ни позволява да изградим една ярна представа за реализираните доходи в сектора, чиято грешка е може би дори по-малка от допусканата от А. Чакалов ($\pm 5\%$).

Изчисляването на доходите в повечето сегменти (кредитни кооперации, частни, популярни и гържавни банки) от сектора става като към реализираните чисти печалби се прибавят платените заплати и допълнителни възнаграждения на персонала и управителните тела, а се спаднат платените в чужбина дивиденди и възнаграждения (само за частните банки). Поради естеството на кредитните кооперации реализираният от тях доход се пресмята въз основа платените заплати на заетите лица. По удобен начин се определят и приходите от осигурителна дейност. Към получените възнаграждения от персонала и управителните тела и чистата печалба обаче

тук се прибавят изплатените от дружествата застраховки (по публикуваните данни в СГЦБ) и комисиони, защото те представляват доход за осигурените лица. Доходите от капитали включват платените от сектора лихви на спестители и реализираните приходи от ценни книжа (за които разполагаме с данни само за държавните банки).

Таблица 28

ДОХОД ОТ БАНКИ, ЗАСТРАХОВАНЕ И КАПИТАЛИ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
1. Частни банки	1200000	2990886	2640660	4788041	138228783	172745201
Заплати	1000000	2394816	2157471	3398741	102626561	107688268
Печалби	200000	596070	483189	2547553	44210371	78128521
Дивиденди и тантиеми за чужбина	0	0	0	1158253	8608149	13071588
2. Популярни банки	0	0	14108	59959	1019788	1602488
Заплати			3656	15538	334788	1068017
Печалби			10452	44421	685000	534471
3. Кредитни кооперации						
Заплати	0	0	332764	1663821	16638212	26163088
4. Държавни банки	3473908	5691970	8072121	14491966	286928400	235935763
Заплати	271810	2410324	2749825	4749746	29527386	96849393
Печалби	1031687	3281646	5322296	9742220	257401014	139086370
5. Доход от капитали	1931620	7065956	12026287	22426925	313362924	593403132
Лихви от частни банки	477960**	1194900	1657627	11365477	169140485	295541113
Лихви от популярни банки	0	0	13184	56032	129232	1393236
Лихви от кредитни кооп.	0	0	342005	1710023	17100228	70980961
Лихви държавни банки	1723367	6596845	11307814	24776097	355402262	690210438
Лихви за чужбина	0	0	0	2863729	44676778	100825564
Ценни книжа	1723367	469111	718473	514557	2637440	4018258
6. Застраховане*	730000***	3639439	14067911	28974259	79716695	277535479
Заплати*	20000	100000	200000	300000	10700000	22000000
Комисиони	200000	1000000	6000000	10000000	20000000	50000000
Платени застраховки	500000	1839439	6867911	17174259	40016695	194535479
Печалби	10000	700000	1000000	1500000	9000000	11000000
Общо доход, лв.	7335528	19388251	37153851	72404971	835894802	1307385151

Източник: вж. текста и Таблица А.

* Без заплати, комисиони и дивиденди за чужбина

** Поради липса на данни използвам съотношението в разходите на частните банки 1892–1899 г. (40%).

*** През тази година няма местни ЗД, в страната оперират само румънските „Национала“ и „Дачия Романа“, за които няма никакви данни. Поради това доходът от ЗД е даден по оценка като е предвидена малка част от печалбата да остава в страната.

6. Свободни професии и услуги

В тази група се включват доходите на всички онези, „които срещу услугите, които принасят на стопанството, получават възнаграждения“⁴⁷. Тук според класификацията на А. Чакалов влизат: (1) лицата със свободни професии – лекари, адвокати, архитекти, артисти, хора на изкуството, които не са на тържавна или общинска служба (театралаи, учители, част от лекарите, архитектите и пр.); (2) хотелиерски и ресторантьорски услуги и (3) театри и кинематографи. Самият Чакалов обаче изчислява доходите в подгрупа (3) едва от 1936 г., поради което тук те също не са взети предвид.

Доходът от свободни професии и услуги се определя въз основа на реализираните приходи на всяко заето лице в сектора. Броят на упражняващите такъв тип дейности се интерполира от преброяванията по професии на активното население. Възнаграждението на самонаетите се определя с помощта на съотношението между гадената от Чакалов годишна заплата за 1924 г. и тази на квалифицираните работници (зигари), отчитана от ГДС (40% при 260 работни дни в годината). Самият Чакалов изчислява възнаграждението въз основа на декларирания чист приход за 1933–1935 г. Този метод обаче е неприложим поради отдалечеността на повечето от изследваните тук години.

Доходът на съгържатели на кафенета, ресторанти, гостилници и пр. Чакалов установява според приблизителния среден годишен приход на занаятчиите, тъй като „това са в грамагната си част гребни предприятия“⁴⁸. Доходът на заетия персонал в хотелиерството и ресторантьорството се пресмята според тенденцията в цената на наемния труд, като се ползва „по-голямо възнаграждение от това на работник“. Конкретните проверки за 1924 и годините след това показват, че ползваните от Чакалов доходи на хотелиери са с 21% по-високи от тези на занаятчиите. Завишението при персонала съм извършил по оценка и е средно 1–2%. Общата допускана грешка тук е $\pm 10\%$.

⁴⁷Чакалов, А. Пос. съч., с. 100.

⁴⁸Пак там, с. 102.

ДОХОД ОТ СВОБОДНИ ПРОФЕСИИ И УСЛУГИ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
1. Свободни професии						
Заети лица, бр.	18600	21677	12899	13674	15470	17501
Годишна заплата, лв.	997.36	844.48	950.04	1357.72	24125.92	44536.89
Общ доход, лв.	18550896	18305793	12254566	18565463	373227982	779440154
2. Хотели и ресторанти						
Собственици, бр.	10000	11399	12342	13198	14391	14989
Персонал, бр.	5500	6512	8983	10195	8681	9367
Годишна заплата собственици	674.17	570.83	642.19	917.76	16308.13	30900.00
Годишна заплата персонал	445	380	425	555	10150	16300
Доход собственици, лв.	6741744	6506868	7925933.66	12112596	234690328	463160100
Доход персонал, лв.	2447253	2474560	3817775	5658225	88112150	152682100
Общ доход хотели, лв.	9188996	8981428	11743709	17770821	322802478	615842200
Общ доход, лв.	27739892	27287221	23998275	36336285	696030460	1395282354

Източник: вж. текста и Таблица А.

7. Градски покрити имоти

Поради липсата на данни за наемите преди 1914 г. градските покрити имоти са едни от най-трудно поддаващите се на изчисление сектори на НД. Както вече имах възможност да спомена, тази съществена празнина съм опитал да запълня от публикациите в специализираната периодика⁴⁹ и ретрополиране на съществуващите за по-късен период наеми⁵⁰. Сведенията за броя на сградите са почерпени от преброяванията (1900, 1910, 1920 и 1926 г.) като те са интерполирани, за бъде получен броят покрити имоти в интересуващите ни години.

⁴⁹ Мутафов, г-р Хр. Жилищен въпрос и жилищна политика. – СпБИД, 1909, XIII, № 7–8, с. 465–487.; Михайлов, Н. Скъпият живот, чиновническите заплати и надниците. – СпБИД, 1923, XXII, № 4–5, с. 191–199.

⁵⁰ Ретрополирането съм извършил с помощта на публикувания от СГЦБ (СГЦБ, 1933, с. 203) индекс на наемите за годините 1914–1915 и 1920–1924. Сравняването му с общия индекс на цените показва, че за 1914–1915 г-вата почти съвпадат (разминаване от „10“), което позволява да бъде „върнат“ назад за периода 1899–1911 г.

За по-точно пресмятане дохода от градски покрити имоти А. Чакалов деля сградите на такива в София (едно-, дву- и тристайни с кухня и „магазини“) и в провинцията („за живеене“ и „магазини“). Тъй като по-ранните преброявания не съдържат сведения за броя помещения в София (първото с такава информация е преброяването за 1926 г., което е от твърде късна дата, за да може данните му да се приложат за началото на века – бел. автора) тук бе възможно да се възпроизведе единствено разделението „за живеене“/„магазини“. Към първата група се причисляват сградите, дадени в преброяванията като „само за живеене“, както и онези „за живеене и други цели“ (от които се изключват обществените учреждения, училищата и онези с религиозно предназначение). Във втората група, по-доходни имоти, се включват работилниците, дюкяните, фурните, складовете, магазините и пр. След установяването на общия реализиран приход се спадат 10% разходи за платени лихви по кредити, амортизации и пр.

Според А. Чакалов възможната грешка при определяне дохода от градски покрити имоти е $\pm 10\%$, но предвид госта приблизителния начин за изчисление на наемите до 1911 г. аз допускам тя да достигне до $\pm 15\%$.

Таблица 30

ДОХОД ОТ ГРАДСКИ ПОКРИТИ ИМОТИ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
Брой жилища	129159	143128	155090	15682-	179629	201351
Брой магазини	34860	38016	44928	33162	37159	41041
Наем жилища, лв.	275	265.00	315.00	390.00	2135.00	3365.00
Наем магазини, лв.*	1512.5	1457.5	1732.50	2145.00	11742.50	18507.50
Доход жилища, лв.	35518725	37929026	48853350	61159722	383507559	677547237
Доход магазини, лв.	52725750	55408320	77837760	71133134	436339558	759566308
Общ доход имоти, лв.	88244475	93337346	126691110	132292856	819847117	1437113544
Разноски, 10%	8824448	9333735	12669111	13229286	81984712	143711354
Чист доход, лв.	79420028	84003611	114021999	119063570	737862405	1293402190

Източник: вж текста и Таблица А.

Бележка:

* Наемът на магазините е 5.5 пъти по-висок от този на жилищата, като пропорцията е взета от А. Чакалов.

8. Държавни и общински служители, пенсии

Доходът на гържавните (без онези в легащите ни в чужбина) и общинските служители е равен на получаваните от тях годишни възнаграждения. Информация за тях може да бъде почерпена от гържавния и общинския бюджети. Малко по-сложен е въпросът със заплатите на работещите във фондовете и другите автономни учреждения. Тук А. Чакалов включва и заетите в търговско-индустриалните камари и стопанските съюзи, за които обаче не разполагам с данни за периода преди 1924 г. Поради това в перото съм включил само доходите на служителите в разните бюджетни фондове, дирекциите на труда и статистиката, както и централната метеорологична станция.

За някои от годините (1892, 1899, 1921 и 1924) възнагражденията на общинските чиновници и доходите от общински имоти са изчислени по оценка от информацията, която ни предоставя периодиката и официалната статистика за междинния период. Затруднения има и при точното установяване на получените пенсии. Публикуваните в СГЦБ данни са значително по-ниски от тези по ДБ, както и от онези, които дава А. Чакалов за 1924 г. Ето защо съм по-склонен да се доверя на серията, основаваща се на сведенията от бюджета.

Поради липсата на отделен ДБ за финансовата 1923/24 г. в резултат на Септемврийското въстание и аmentата в катедралата „Св. Неделя“ представените в Таблица 31 резултати за 1924 г. са заети от А. Чакалов. Според него допустимите отклонения от така изчисления доход варират между $\pm 1\%$ (за заплатите и пенсиите) и $\pm 3\%$ (за прихода от обществени предприятия).

Таблица 31

ДОХОД НА ДЪРЖАВНИТЕ СЛУЖИТЕЛИ И ПЕНСИИ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
1. Държавни служители	32114376	34562865	41398902	54065392	654617417	2673000000
2. Общински и окръжни служители	9000000	9512836	9037735	15516946	80940237	520000000
3. Фондове и автономни учреждения	0	0	211180	496440	9395344	120618759
4. Пенсии	1621114	1228400	1356561	2126400	196694500	324000000
5. Публични предприятия	3442614	4091419.4	4650437.3	8295374	100000000	182000000
Чист доход, лв.	46178104	49395520	56654815	80500552	1041647498	3819618759

Източник: вж. текста и Таблица А.

9. Обобщаващи оценки

Наличието на други оценки за НД позволяват проверката на получените тук резултати. В Таблица 32 е направено сравнение с изчисления от К. Г. Попов доход за 1892 и 1911 г. и от А. Чакалов за 1924 г. Разликите с по-ранните оценки са минимални и говорят, че евентуалната грешка на изчисления в студията НД е в напълно допустими граници. Не се потвърждава и хипотезата на М. Паларе (възпроизведена след това и от Р. Даскалов), че изчисленията на Попов са „публикувани, за да рекламират икономическия напредък на България“ и при тях „не е направена инфлационна корекция [с 41.3%]... и този пропуск е умишлен“⁵¹. Двете оценки на Попов следват плътно представените тук цифри за 1892 и 1911 г. Нито Паларе, нито Даскалов вземат предвид направената от директора на статистиката уговорка, че „излагането тук на тия пресмятания...“ не би хармонизирало и по обем и по характер с целта на „Стопанска България“ при което някак си по интуиция предполагат, че той не е взел предвид натрупаната през периода инфлация. Всъщност самият Попов е очаквал, че оценките му ще привлекат „съблазнителни за критиката и спора“ бележки.⁵² Друг любопитен резултат от извършените в таблицата сравнения е, че конструираният тук НД на практика хвърля мост между националния доход на Попов и серията на Чакалов.

⁵¹ Паларе, М. Балканските икономики 1800–1914: Еволюция без развитие. С., 2005, с. 342. Даскалов, Р. Българското общество 1878–1939. т. 1. Държава. Политика. Икономика. С. 2005, с. 256.

⁵² „Пресмятането на чистия годишен приход от производството и разграничението на прихода от имот и от труд се явява извънредно сложно и мъчно, особено в областта на земледелието. Приравнените при това разграничение пресмятания съставляват верига от предположения и съображения, при които мястото на обективните числа и положителните статистически данни се явява твърде отграничено. Излагането тук на тия пресмятания и разграничения не би хармонизирало и по обем и по характер с целта на „Стопанска България“. Пред дилемата да не се спомене нищо за националния приход, щом не може обосновано и последователно да се изложи цялата система за добиване крайния резултат, или да се рискува да се отбележат най-общи синтетични данни, тъй съблазнителни за критиката и спора, авторът предпочете последното и изложи горната табличка,“ – Попов, К. Пос. съч., с. 459.

**СРАВНЕНИЕ НА ПОЛУЧЕНИТЕ ОЦЕНКИ ЗА НД С ТЕЗИ НА
К. Г. ПОПОВ ЗА 1892 И 1911 г. И НА А. ЧАКАЛОВ ЗА 1924 г.**

Сектор	Оценка М.И.	Прецишни оценки	Разлика М.И. в % от чуждите оценки
1892 г. К. Г. Попов			
Земеделие	685778742	645000000	106.32
Индустрия (и занаяти)	101879246	50000000	203.76
Търговия	49048046	60000000	81.75
Ценни книжа (кредит)	7335528	4000000	183.39
Покрити имоти (градски)	79420028	50000000	158.84
Надници (свободни професии и чиновници)	73917996	200000000	36.96
Транспорт и съобщения	10409152		
Общо НД	1007788738	1009000000	99.88
Общ % разлика			0.12
1911 г. К. Г. Попов			
Земеделие	1025712377	936800000	109.49
Индустрия (и занаяти)	169628122	200000000	84.81
Търговия	115943987	80000000	144.93
Ценни книжа	72404971	15000000	482.70
Покрити имоти (градски)	119063570	115000000	103.53
Надници (свободни професии и чиновници)	116836837	300000000	38.95
Транспорт и съобщения	38007570		
Общо НД	1657597433	1646800000	100.66
Общ % разлика			-0.66
1924 г. А. Чакалов			
Селско стопанство	25038911540	26196000000	95.58
Индустрия и занаяти	4997760639	5551000000	90.03
Транспорт и съобщения	1263379596	1155000000	109.38
Търговия	2951978927	3301000000	89.43
Кредит	1307385151	1152000000	113.49
Свободни професии и услуги	1395282354	1066000000	130.89
Покрити градски имоти	1293402190	1522000000	84.98
Държавни служители и пенсии	3819618759	3735000000	102.27
Общо НД	42067719154	43678000000	96.31
Общ % разлика			3.69

Източник: собствени изчисления.

Обобщените резултати на реализирания национален доход по текущи цени в периода 1892–1924 г. са представени в Таблица Ж (Приложение).

IV. Националният доход по цени от 1911 г. и коригирани за териториални промени

Установеният в трета част национален доход за петте контролни години дава само част от картината на българското стопанство през първата четвърт на XX век. За да се добие една много по-вярна представа е необходимо получените резултати да бъдат преизчислени по постоянни цени и след това пресметнати на глава от населението.

1. Базова година (1911)

Като база тук са избрани цените от 1911 г., тъй като годината е междинна не само в хронологично, но и в икономическо отношение. След десетилетие⁵³ на растеж (т. нар. от С. Бочев „седем тлъсти години“) стопанството ни е подложено на серия от тежки външни шокове (три последователни войни, проточили се седем години три поражения; загуба на важни в стопанско отношение територии и население; над 300 хиляди бежанци и пр.), които забавят темповете му на развитие и почти го връщат под изходната точка на нашето изследване.

2. Общ ценови индекс, 1911=100 (ОЦИ)

За съжаление през интересувания ни период ГДС няколкократно променя конструирания от нея ценови индекс. За 1892–1912 г. разполагаме с „индекс-номер“ на 98 стоки с база 1891–1901 г. = 100 (И-1). От 1913 г. статистиката преминава към „индекс на пазарните цени“, при който 1908–1912 г. = 100 (И - 2) – верижно обвързване на индексите. Не съществува никаква по-точна информация относно състава на двата индекса, начина им на изчисление и типа цени, които те отчитат. Може да се предположи обаче с голяма доза сигурност, че индексите ползват пазарните цени на дребно, тъй като други⁵⁴ СГЦБ и останалите статистически го войните серии не се наблюдават. „Преминаването“ от И - 1 към И - 2 е направено, като се деконструира базата на втория индекс (1908/12) с помощта на стойностите за тези пет години от И - 1. Новият ОЦИ е всъщност старият И - 1, продължен и за годините след 1912 г. Последната

⁵³Под „десетилетие“ тук се има предвид само, че пресмятането на НД започва от 1899 г. Поради липса на оценки за по-ранни години обаче не могат да се изказват хипотези за евентуалната траектория на развитие на стопанството ни преди началото на XX век.

⁵⁴Тук се изключват „цените на производител“, за които също има официални данни.

стъпка е да се промени базата на ОЦИ от 1891/1901 на 1911 г.

3. Индекс на надниците, 1911=100 (ИНд)

Конструирането на този индекс е значително по-лесно, тъй като ГДС публикува две непрекъснати серии дневни надници: (а) на обикновен работник, и (б) на специализиран работник (зидар).

4. Индекс на наемите, 1911=100 (ИНм)

В параграф III.7. вече бяха дадени някои бележки относно начина, по който изграждам индекса на наемите. Ретрополирането става въз основа на публикувания от СГЦБ (СГЦБ, 1933, с. 203) индекс на наемите за годините 1914–1915 и 1920–1924. Сравнението му с общия индекс на цените (ОЦИ) показва, че за 1914–1915 г. двата индекса почти съвпадат (разминаване от 10%), което позволява да бъде „върнат“ назад за периода 1899–1911 г.

5. Индекс на индустриалните цени, 1911=100 (ИИнд)

Статистиката наблюдава ограничен кръг „промишлени“ стоки и горива. Едва от началото на 20-те години той е разширен и допълнен. Поради това представеният тук ИИнд не може да претендира за особена представителност. Той е пресметнат като средно аритметично от цените на дребно на 10 различни артикула – обикновено и царевично брашно, бял и чер хляб, бира, каменна и морска сол, захар, каменни въглища и газ.

6. Транспортен индекс, 1911=100 (ИТр)

Тъй като статистиката на БДЖ не публикува стойността на пътническите билети на км или таксата за транспортиране на кг багаж, съм принуден да установя хипотетичните „цени“ за превоз (а) на 1пътник, (б) на 1кг багаж или кучета и (в) на 1т стоки. Изчислението става с помощта на броя/тонажа на хора и артикули, пренесени по жп линиите и получените за това такси. Сведения както за броя, така и за сумата на приходите могат да бъдат намерени в СГЦБ. ИТр представлява средно аритметично на трите „цени“ (пътници, багаж, стоки) при 1911г. = 100.

7. Индекс на държавните служители (ИДС)

За дефлиране на доходите на държавните служители бе направен опит за конструирането на специален индекс. От държавните бюджети бяха събрани 32 серии⁵⁵ със заплати, за които има сведения и през петте изследвани години. За съжаление обаче при внимателното разглеждане на 32-те серии се установи, че често е невъзможно да се гарантира, че става въпрос за една и съща длъжност, степен и/или разред (типичен пример в това отношение са учителските, книжоводителските и архиварските заплати). Поради инфлацията след Първата световна война към основното възнаграждение се отпускат специални „добавки“, които изкривяват картината. Заплатите освен това вече се показват със своя максимален и минимален размер и използването на средно аритметично не дава гаранции, че пресмятането ще бъде акуратно. На последно място, както вече стана дума, за 1924 г. не е приеман отделен бюджет (респ. и нови заплати), което означава, че всъщност възнагражденията за 1924 са онези за предната 1923 г.

Резултатите, които дава дефлирането с ИДС, са очевидно грешни, тъй като според тях доходите на държавните служители и пенсионерите се оказват второто най-голямо перо в НД (след селското стопанство). В действителност обаче те са значително по-малки от реализираните доходи в индустрията, а преди войните – и от онези в търговията и от градските имоти. Всичко това бе причина да бъде изоставен опитът за конструиране индекс на заплатите в публичния сектор.

---

⁵⁵Тридесет и две серии заплати включват: министър, главен секретар, началник отделение, книжоводител, архивар, първостепенен пристав, старши и младши стражари, старши лекар в провинцията, аптекар, фелдшер, милосърдни сестри (санитари), бирник първи разред, дипломатически агент (посланик), драгоман в посолство, митрополит, редовен и извънреден професори, доцент, асистент, директор на гимназия, учител в гимназия втора степен, библиотекар в Народната библиотека, началник-щаб на армията, фелдфебел, председател на Върховния касационен, на Апелативния и на Окръжния съд, мирови съдия, надзирател в затвор, лесничей втора степен и околийски ветеринар.

ИНДЕКСИ, 1911 г. = 100

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
Общ ценови индекс (ОЦИ)	70.80	67.55	80.48	100	2388.59	3223.24
Индекси на надниците (ИНг)						
Работник (ИНг-Р)	82.11	67.89	76.15	100	1848.17	2972.48
Зигар (ИНг-З)	73.46	62.20	69.97	100	1776.94	3313.40
Среден (ИНг-Ср)	77.78	65.04	73.06	100	1812.55	3142.94
Индекс на наемите (ИНм)	70.80	67.55	80.48	100	547.40	863.71
Индекс на индустриалните цени (ИИНг)	78.88	90.49	92.65	100	2819.48	2924.85
Транспортен индекс (ИТр)	65.91	63.36	81.02	100	602.51	1569.10

Източник: вж. текста.

8. Изчисление на НД по цени от 1911 г.

8.1. Селско стопанство

Дефлирането на доходите от растениевъдство става като те се преизчисляват от текущи цени в такива, преобладаващи през 1911 г. Единствено част от „другите зеленчуци“ и реколтата от бостани (дини, тикви и пълеши) се отчитат от статистиката по стойност, а не по обем. Дефлирането при първите става с помощта на усреднената цена между зелето, лука, чушките и доматиите, а при вторите – чрез усреднената цена на пресните плодове (ябълки, сливи и круши).

Преизчисляването при повечето от скотовъдните и страничните браншове също става с простата промяна на ползваните цени (гори, мляко, месо, яйца, вълна, козина, мед и восък, пашкули и риболов). При лова, доходите от емигранти и намаленията за платени на банките лихви по земеделски кредити дефлирането става по ОЦИ; при селските имоти – по ИНм; а при домашния поминък и прислугата – по дохода на заетите с домашен поминък и прислуга в 1911 г.

8.2. Индустрия и занаяти

Дефлирането на реализираните доходи от промишлеността при постоянна база от 1911 г. става с помощта ИНг за занаяти, строителни работници и гребна индустрия (респ. дохода на занаятчия, строител и гребен индустриалец в 1911 г.), чрез ОЦИ за строителните предприемачи, ИИНг за едрата промишленост и по цената на въглищата – за минната индустрия.

8.3. Транспорт и съобщения

Доходите в този сектор се дефлират с ИТр. Само приходите от транспортни услуги (колари, файтонджии и хамали) са преизчисляват с ИНг (респ. дохода им в 1911 г.).

8.4. Търговия и кредит

Полученият чист доход от търговия (след спадане дохода за чужбина) и този от финансови услуги се дефлира по ОЦИ.

8.5. Държавни служители, свободни професии

Доходите в тези два сектора се преизчисляват с помощта на ИНг (респ. дохода за 1911 г. на заетите в хотелския и ресторантьорския бизнес и средния между работник и зидар ИНг за държавните чиновници). Само приходите от държавни имоти се дефлират чрез ОЦИ.

8.6. Градски покрити имоти

Дефлирането става по ИНм.

Обобщените резултати от получения НД по постоянни цени (от 1911 г.) са представени в Таблица 3 (Приложение).

9. Преизчисляване НД на А. Чакалов по цени от 1911 г.

А. Чакалов отделя почти цялата последна глава на изследването си, за да представи установения от него НД по постоянни цени (база 1939 г. = 100 и 1937/39 г. = 100). За да се постигне съпоставимост между неговите и моите данни, преизчислих серията му по цени от 1911 г. Това бе направено, като всеки отделен сектор бе дефлиран по начина, описан в параграфи 8 а–8 е на тази глава. Избирането на този метод значително усложни пресмятанията (вместо простото дефлиране на крайния НД 1924–1945 г. по ОЦИ), но гарантира по-малка възможна грешка при преминаването от текущи в постоянни цени. Въпреки опита за максимална прецизност изчислението на 1924 г. по два начина (по описания в параграфи 8 а – 8 е и по този от параграф 9) дава около 15% разминаване. Може да се очаква обаче, че грешката ще се пренесе върху цялата серия и следователно няма да изкриви сериозно тенденцията на развитие през периода. По-съществено отражение тя би имала само в граничния сектор между двете серии (1924–1925 г.).

**НАЦИОНАЛЕН ДОХОД НА БЪЛГАРИЯ МЕЖДУ 1892–1945 г.
ПО ПОСТОЯННИ ЦЕНИ ОТ 1911 г. И ТЕРИТОРИЯ
(20-ме ГОДИНИ НА ХХ ВЕК)**

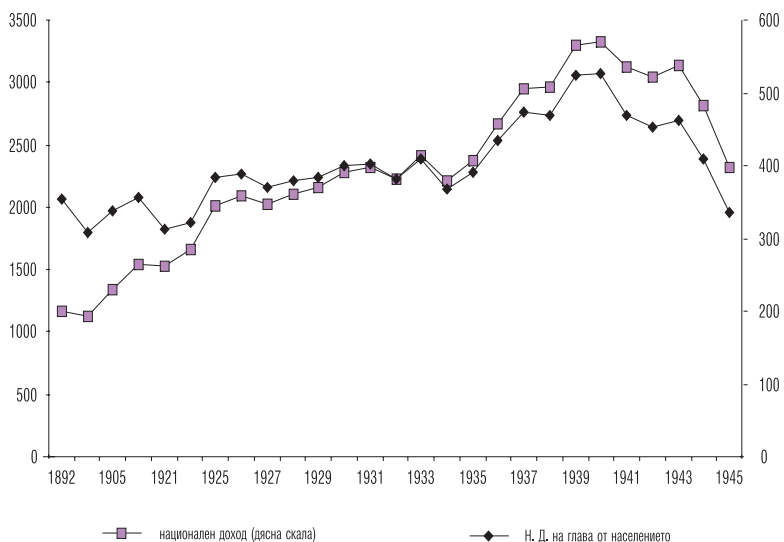
Година	НД	НД на глава	Година	НД	НД на глава
1892	1162346298	354.48	1933	2417636666	408.25
1899	1122036857	309.02	1934	2211495966	368.58
1905	1344819931	338.23	1935	2379353010	391.47
1911	1544778927	356.10	1936	2672497240	434.06
1921	1523099951	313.33	1937	2954751253	473.67
1924	1656872564	321.41	1938	2967183421	469.57
1925	2017370630	383.09	1939	3294603613	525.20
1926	2088041491	388.69	1940	3325771922	527.23
1927	2030140511	370.26	1941	3130638361	468.94
1928	2108489984	379.91	1942	3042663428	451.84
1929	2161090587	384.40	1943	3135036349	461.24
1930	2273489655	399.14	1944	2810976254	409.94
1931	2323874400	402.68	1945	2323545436	336.06
1932	2232487389	381.88			

Източник: вж. текста.

10. Корекция за териториални промени

Макар териториалните изменения, които настъпват в резултат на двете балкански и на Първата световна война да не са толкова значителни (в 1921 г. площта на България е увеличена с 6% спрямо 1911 г.), колкото при някои други съседни сържави (напр. Югославия или Румъния) получените резултати би трябвало да бъдат коригирани частично. Поради голямата тежест на селското стопанство в БНП корекцията е извършена на база на промяната, която настъпва в обработваемата площ (намаление с 6.81%). Така представените в Таблица 33 и графика 1 данни са по постоянни цени от 1911 г. и в рамките на константна територия (тази от междувоенния период).

**НАЦИОНАЛЕН ДОХОД НА БЪЛГАРИЯ МЕЖДУ 1892–1945 г.
ПО ПОСТОЯННИ ЦЕНИ ОТ 1911 г. И ТЕРИТОРИЯ
(20-те ГОДИНИ НА XX ВЕК)**

Източник: Таблица 3 (Приложение).

V. Заключение

В част I бяха маркирани няколко важни въпроса, свързани със стопанското развитие на страната през първата четвърт на XX век. Благодарение на представените в Таблица 3 (Приложение) и 35 резултати вече с много по-голяма сигурност може да се обрисува картината на българската икономика между 1892 и 1924 г.

**СРЕДНОГОДИШЕН ТЕМП НА РАСТЕЖ В %, ЦЕНИ ОТ 1911 г. И
ТЕРИТОРИЯ ОТ 20-МЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК**

	1892/99	1892/11	1892/24	1899/05	1905/11	1911/21	1921/24	1911/24
1. НД	-0.51	1.30	0.93	2.76	2.16	-0.14	2.69	0.52
2. НД на глава	-2.10	0.02	-0.32	1.44	0.84	-1.37	0.84	-0.83
3. Население	1.38	1.28	1.14	1.45	1.39	1.08	1.90	1.22
4. Селско стоп.	-1.92	1.09	0.68	3.60	1.79	-0.22	1.11	0.10
5. СС на глава	-3.66	-0.26	-0.72	2.36	0.44	-2.41	-0.42	-2.89
6. Индустрия	0.47	1.25	0.94	-0.91	4.22	1.07	-0.93	0.63
7. Инд. на глава	-1.01	-0.04	-0.31	-2.58	3.09	-0.01	-1.50	-1.51
8. Транспорт	-0.20	3.23	2.52	5.65	7.07	2.96	9.55	3.83
9. Трансп. на човек	-1.75	2.58	2.17	4.60	6.20	3.52	4.06	6.72
10. Търговия	-0.80	2.12	0.92	3.17	5.02	-1.37	-1.25	-1.38
11. Търг. на глава	-2.42	1.10	-0.34	1.89	3.96	-4.57	-1.67	-6.70
12. Кредит	9.13	4.51	2.38	6.30	6.04	-9.28	4.57	-5.10
13. Кредит на глава	8.58	4.27	1.96	5.32	5.07	-19.34	1.42	-16.28
14. Държ. служители	1.98	-0.17	0.57	-4.77	1.15	1.32	2.88	1.59
15. ДС на глава	0.66	-1.92	-0.89	-6.81	-0.26	0.46	0.52	0.97
16. Свободни професии	1.27	0.28	0.94	2.07	-3.09	1.77	3.36	2.00
17. СП на глава	-0.13	-1.32	-0.32	0.68	-4.89	1.29	0.77	2.01
18. Градски имоти	3.20	1.35	1.69	-0.02	0.73	-3.36	17.92	2.94
19. ГИ на глава	2.01	0.09	0.87	-1.60	-0.72	-8.29	8.49	4.43

Източник: вж. текста.

Както личи от първите две серии от Таблица 35 стопанството ни не постига особено впечатляващи резултати през целия разглеждан период (средно 0.93 % ръст). Наистина има подпериоди, в които НД нараства малко по-бързо (2.28% между 1899–1911 г.), но това е както измамно (поради крайно ниската база през кризисната 1899 г), така и не особено трайно явление (темът спада значително от 2.76 % през първото петилетие на 2.16 % през второто). Още по-нерадостна става картината, ако в нея се включи и демографският фактор. Реализираният ръст в икономиката не успява да догони растежа на населението (-0.32% годишно), което е важна спирачка за превключването на по-висока предавка от стопанството. В този смисъл редове 2 и 3 на таблицата напълно потвърждават „качествените“ разкази на съвременниците за пренаселеността и скритата безработица в земеделieto.

Любопитно е да се проследи картината по сектори (вж. Таблица Ж от Приложението). Двата основни отрасъла на „реалната икономика“ – селското стопанство и индустрията – следват напълно различни сценарии на развитие. Докато земеделieto се влияе предимно от климатични фактори, промишлеността е предмет на редица дискреционни експерименти. Протекционистичният режим по ЗНМИ не създава очакваната благоприятна среда за развитие на сектора. В

петилетието след приемането му в отрасъла е отбелязан негативен ръст. Едва след 1905 г. той преминава в режим на успешно развитие. Селското стопанство също не се представя впечатляващо по-добре. При липсващите следи за модернизация (техника, торове) или на структурни изменения (преминаване към по-доходни култури) отрасълът трудно надскача темпа на демографски растеж. Единствено в първите 5 г. на века земеделието се развива по-динамично, но отново перспективата е изкривена от прекалено ниската изходна база през 1899 г.

За сметка на това финансовият сектор расте бурно в навечерието на войните (4 пъти на глава от населението). Темпът дори е по-висок между 1892–1905 г., т. е. преди навлизането на пазара на мощните чуждестранни играчи. През този „гържавен етап“ процесите в кредитния отрасъл се диктуват от публичните институции (БНБ, БЗБ, а от по-късно и БЦКБ). Подобна ускорена динамика показват и останалите два „публични“ сектора, зони със значително правителствено присъствие – транспорт и комуникации и гържавни служители. Това влиза в остро противоречие с изказаната преди повече от половин век хипотеза от Ал. Гершенкрон, според когото „при българската степен на изостаналост е много сигурно, че голям тласък на индустриалното развитие [тук Гершенкрон влага по-широк смисъл, приравнявайки индустриализация с модернизация]... не би могъл да се осъществи без активното участие на гържавата“.

Накрая бих искал да маркирам още два проблема – въздействието на военното десетилетие и сравнението между възходящите фази на цикъла (1905–1911 и 1935–1940 г.) в икономиката.

От последната таблица с изненада установяваме, че шокът на трите последователни войни всъщност докосва слабо българското стопанство. Поради подчертано аграрната си структура НД спада с едва 1.42% между 1911 и 1921 г., а три години по-късно е дори 6.77% над предвоенното си ниво. Ако погледнем данните на глава от населението обаче виждаме една съвсем различна картина. Тук сривът е от почти 14% и спаднал до 11% в 1924 г. Притокът на огромни бежански маси при неотслабващ демографски натиск е факторът, който всъщност определя процесите в икономиката.

„Количественото“ сравнение на периодите на ускорен растеж, за които имаме огромни по обем „качествени“ свидетелства, се оказват доста различни по своята динамика и природа. Докато в началото на века годишното нарастване на НД на глава от населението е 1.1%, то през бума след депресията (1935–1939 г.) националният доход на човек расте с впечатляващите 5.2% годишно. Усещането за „седем тлъсти години“ (1906–1911 г.) фактически се дължи на кредитите и

комуникациите и по-малко на търговията и индустрията. Ускорените темпове обаче не се разливат из целия стопански организъм. Някои отрасли губят значителното си ускорение от по-рано (земеделие), а в други доходите силно спадат (свободни професии, гържавни служители и градски имоти). При традиционно мудните темпове на селското стопанство между 1905–1911 г. „златното десетилетие“ се оказва един чисто градски разказ с много повече пожелателен, отколкото действителен заряд.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Таблица А

ПОЛЗВАНИ ИЗТОЧНИЦИ*

Сектор/браниш	Източник
<i>1. Селско стопанство</i>	
Зърнени храни	СГЦБ
Индустриални култури	СГЦБ
Вариба	СГЦБ
Зеленчуци	СГЦБ
Фуражи	СГЦБ, Статистически сведения за БДЖ и пристаницата
Плодове и ракия	СГЦБ, Закон за акциза и ракиите – ДВ, XXV, 287/30–12–1903; Закон за облагане материалите от които се вари ракия – ДВ, XXX, № 163, 25–7–1908.
Лозя и вино	СГЦБ, КГП, с. 195–197.
Розови градини	СГЦБ
Бостани	СГЦБ
Платени лихви на банките	Вж. „Банки и кредит“ в Таблицата
Сезонни работници, емиграция	Мишайков, Д. Населението на България. С., 1920, с. 175–177.; Въжаров, П. Външната миграция на България от Освобождението до 1933 г. включително. – Статистически известия на ГДС, XXIII, 1934, № 5, 235.; Данаилов, Г. Изследвания върху демографията на България. С., 1930. с.142–146, 336 –337.; Табаков, С. Емиграционният въпрос. Принос към българското емиграционно дело. Цариград, 1911, с. 179–180; Хинков, Хр. Градинарството и градинарските сдружавания в Търновски окръг.–спБИД, 1900, IV, № 2–3, с. 150–165.; Хинков, Хр. Градинарството (бахчеванджилъкът) в Търновско в свързка с нашите железници. – спБИД, 1903, VII, № 7, с. 465–473.
Мляко	Преброяване на добитъка
Месо	Преброяване на добитъка, СГЦБ за закланите животни 1921–1924; АсЧ
Яйца	СГЦБ, Статистически сведения за БДЖ и пристаницата
Вълна и козина	СГЦБ, Статистически сведения за БДЖ и пристаницата
Пчеларство	Преброяване на добитъка, КГП, с. 270–271.
Риболов	Първи рибарски събор. РТИК, Русе, 1910, с. 49, 67–68.; Йорданов, М. Общ преглед върху рибното ни стопанство (от стопанска и социална гледна точка). – Стопанска мисъл, 1933, IV, № 2, с. 82–100.; ДВ (за 1899 и 1905).

Лов	СГЦБ, АсЧ
Домашен поминък	Преброяване на населението, Попов, К. Г. Село Касу-Лак (опит за статистическа-икономическа монография). С., 1909, 313 с., АсЧ
Селски покрити имоти	Общи резултати от преброяването на сградите, СГЦБ, Михайлов, Н. Скъпият живот, чиновническите заплати и надниците. – спБИД, 1923, XXII, № 4–5, с. 191–199.; Мутафов, г–р Хр. Жилищен въпрос и жилищна политика. – спБИД, 1909, XIII, № 7–8, с. 465–487.
Домашна прислуга	Гори СГЦБ, АсЧ Резултати от преброяване на населението, т. 4–По професии
<i>2. Индустрия и занаяти</i>	
Занаятчийство	Резултати от преброяване на населението, т. 4–По професии, АсЧ
Строителство	Резултати от преброяване на населението, т. 4–По професии, АсЧ, ДБ
Индустрия	СГЦБ, Яблански, Д. Каква трябва да бъде икономическата политика на България изобщо и частно – спрямо съседните ѝ гържави. –спБИД, 1901, V, № 4–5, с. 205–249., Анкета 1904, 1909, 1921, Известия БНБ, АсЧ
Добивна индустрия	Загралов, Ив. Държавната мина „Перник“–спБИД, 1911, XV, № 10, с. 894–945., 60 г. мини Перник, АсЧ, баланси на минни гружества от ДВ, ДАС и ДЙр; вж. и други източници
Дребна индустрия	Резултати от преброяване на населението, т. 4–По професии, АсЧ
<i>3. Транспорт</i>	
БДЖ	Статистика БДЖ, СГЦБ, ДБ
Пощи, телеграфи, телефони	Статистика, СГЦБ, ДБ, 60 г. ПТТ
Водни съобщения	Отчети БТПД
Транспортни услуги	Резултати от преброяване на населението, т. 4–По професии, АсЧ
Транспортни гружества	Баланси на транспортни гружества от ДВ, ДАС и ДЙр, Известия БНБ
<i>4. Търговия</i>	
	Резултати от преброяване на населението, т. 4–По професии, Търговия на България с чуждите гържави, Статистически сведения за БДЖ и пристанищата, СГЦБ, АсЧ
<i>5. Банки и кредит</i>	
Частни банки	Баланси от ДВ, ДАС, БПр, ТФ и ДЙр, Известия БНБ
Популярни банки	Статистика на кооперативните сдружения в Царство България, ТФ
Кредитни кооперации	Статистика на кооперативните сдружения в Царство България, „Кооператор“ – орган на Общия съюз на българските земеделски кооперации
Държавни банки	Отчети БНБ, БЗБ, БЦКБ, СГЦБ

Доходи от капитали	Баланси от ДВ, ДАС, БПр, ТФ и ДЙр, Известия БНБ, Статистика на кооперативните сдружения в Царство България, ТФ, „Кооператор“, Отчети БНБ, БЗБ, БЦКБ, СГЦБ, История на финансовата и кредитната система на България. С., 1983, т. 2, с. 389
Застрахователни гружества	СГЦБ, Баланси от ДВ, ДАС, БПр, ТФ и ДЙр, История на финансовата и кредитната система на България. С., 1983, т. 2, с. 389
<i>6. Свободни професии и услуги</i>	
Свободни професии	Резултати от преброяване на населението, т. 4- По професии, АсЧ
Хотели, ресторанти, кръчми	Резултати от преброяване на населението, т. 4- По професии, АсЧ
<i>7. Покрити градски имоти</i>	
	СГЦБ, Общи резултати от преброяването на сградите, Михайлов, Н. Скъпият живот, чиновническите заплати и надниците. – спБИД, 1923, XXII, № 4-5, с. 191-199.; Мутафов, г-р Хр. Жилищен въпрос и жилищна политика. – спБИД, 1909, XIII, № 7-8, с. 465-487.
<i>8. Държавни служители</i>	
Държавни служители	ДБ, Статистика на чиновниците Общински и окръжни служители СГЦБ, Васильов, Т. Бюджетите на градските общини за 1911 година. – спБИД, 1912, XVI, № 1, с. 7-19.; Васильов, Т. Окръжните бюджети за 1900 година. – спБИД, 1899, III, № 11-12, с. 494-500.; Стоянов, Хр. Общинските финанси. – спБИД, 1907, XI, № 2-3, с. 81-148.
Фондове и автономни учреждения	СГЦБ, ДБ
Пенсии	ДБ, СГЦБ
Държавни и общински предприятия	ДБ, СГЦБ, Васильов, Т. Бюджетите на градските общини за 1911 година. – спБИД, 1912, XVI, № 1, с. 7-19.; Васильов, Т. Окръжните бюджети за 1900 година. – спБИД, 1899, III, № 11-12, с. 494-500.; Стоянов, Хр. Общинските финанси. – спБИД, 1907, XI, № 2-3, с. 81-148.

Източник: вж. текста и Таблица А.

Бележки:

СГЦБ – Статистически годишник на Царство България;

ДВ – Държавен вестник

КГП – Попов, К. Стопанска България. С., 1916.

АсЧ – Чакалов, А. Националният доход и разход на България. С., 1946.

ДБ – държавни бюджети, втори четения по Стенографски дневници на съответните Обикновени народни събрания.

ДАС – Държавен архив – София

ДЙр – Йорданов, Д. Преглед на българските гружества и банки 1922. С., 1923.

БПр – списание „Банков преглед“

ТФ – в-к „Търговски фар“

СпБИД – списание на Българското икономическо гружество

ДОХОД ОТ ЗЪРНЕНИ ХРАНИ, 1892–1924 г.

Култура	Производство	Семе за посев	Намаление с 35-45%	Чисто производство	Цена на произведител	Доход
Марка	Кг	Кг	Кг	Кг	Лв./кг	Лв.
	1	2	3	4	5	6
1892						
Жито	1111108900	351045373	0	760063527	0.1408	107016945
Ръж	226078100	79295876	0	146782224	0.1159	17012060
Смес	90049200	42159883	0	47889317	0.0339	1623448
Ечемик	275508800	72850335	91196309	111462156	0.0879	9797523
Обес	94166500	24176303	31495588	38494608	0.0965	3714730
Лимец	14865300	4865666	4499835	5499799	0.0856	470783
Просо	23373700	1138586	10005801	12229313	0.0958	1171568
Царевица	608603300	22545968	205120066	380937266	0.0993	37827070
Ориз	7400000	813952	0	6586048	0.478	3148131
Елда	16100	4313	0	11788	0.1443	1701
Общо	2451169900	598896253	342317601	1509956046		181783959
1899						
Жито	588664100	185983398*	0	402680702	0.1616	65073202
Ръж	118254200	41477128	0	76777072	0.1240	9520357
Смес	75133800	35176684	0	39957116	0.1429	5709872
Ечемик	144789200	38285317	47926747	58577136	0.1166	6830094
Обес	83730600	21496992	28005124	34228485	0.0924	3162712
Лимец	8113900	2655818	2456137	3001945	0.0913	291789
Просо	15116500	736359	6471064	7909078	0.0913	722099
Царевица	519763500	19254860	175178024	325330616	0.1024	33443987
Ориз	4486600	493497	0	3993103	0.4205	1679100
Елда	39900	10688	0	29213	0.1350	3944
Общо	1558092300	345570738	260037096	952484466		126437155
1905						
Жито	951163800	203952400*	0	747211400	0.1452	108495095
Ръж	180666400	34106300	0	146560100	0.1071	15696587
Смес	107148000	23363300	0	83784700	0.1223	10246869
Ечемик	248878500	39348200	94288635	115241665	0.1040	11985133
Обес	136160200	25766500	49677165	60716535	0.0968	5877361
Лимец	8700700	1601000	3194865	3904835	0.0977	381502
Просо	8611600	268300	3754485	4588815	0.1217	558459
Царевица	460806700	12501900	156906680	291398120	0.1131	32957127
Ориз	4943300	468100	0	4475200	0.4788	2142726
Елда	5600	1100	0	4500	0.0950	428
Общо	2107084800	341377100	307821830	1457885870		188341286
1911						
Жито	1314381200	237268200	0	1077113000	0.1622	174707729
Ръж	228413900	41134900	0	187279000	0.1236	23147684
Смес	110704400	2711400	0	108533000	0.1410	15303153
Ечемик	269766500	41819700	102576060	125370740	0.1195	14981803
Обес	151263700	26734700	56038050	68490950	0.1082	7410721
Лимец	9386400	1643000	3484530	4258870	0.1139	485085
Просо	12319400	312900	5402925	6603575	0.1164	768656
Царевица	777042200	17024500	266006195	494011505	0.1132	55922102
Ориз	3023900	361900	0	2662000	0.4927	1311567
Елда	3300	400	0	2900	0.1515	439
Общо	2876304900	369011600	433507760	2074325540		294038941

1921						
Жито	795751100	204339000	0	591412100	3.8924	2302012458
Ръж	154829000	38194400	0	116634600	3.0585	356726924
Смес	89041000	22309000	0	66732000	3.3406	222924919
Ечемик	184836300	40679600	64870515	79286185	2.7511	218124224
Овес	96621200	21773300	33681555	41166345	2.2519	92702492
Лимец	5690200	1425100	1919295	2345805	2.4452	5735962
Просо	4323000	189000	1860300	2273700	2.6490	6023031
Царевица	416078100	17640100	139453300	258984700	2.6600	688899302
Ориз	4523300	440900	0	4082400	17.1566	70040104
Общо	1751693200	346990400	241784965	1162917835		3963189417
1924						
Жито	672164600	220422800	0	451741800	6.7047	3028793246
Ръж	109290100	31763300	0	77526800	5.6972	441685685
Смес	57763900	19855500	0	37908400	6.5327	247644205
Ечемик	153872200	39492900	51470685	62908615	4.8654	306075575
Овес	92472600	23783100	30910275	37779225	4.0991	154860821
Лимец	5278400	1303800	1788570	2186030	3.8063	8320686
Просо	6986500	241000	3035475	3710025	4.4790	16617202
Царевица	628850000	17231600	214066440	397551960	4.3172	1716311322
Ориз	6058400	789100		5269300	22.0493	116184376
Общо	1732736700	354883100	301271445	1076582155		6036493119

Източник: кол. 1-4 – по СГЦБ различни години, кол. 5 – за 1899 по КГП цени по земеделска статистика, за 1905-1924 по СГЦБ 1929-30, с. 160-161.

*Тъй като статистиката не дава данни за отделеното семе за посев през 1899 и 1905 г. са ползвани процентите отделено семе респ. през 1907 и 1909 г., когато реколтите са приблизително равни на онези в интересуващите ни години.

Таблица В

ДОХОД ОТ МАСЛОДАЙНИ И ИНДУСТРИАЛНИ РАСТЕНИЯ

Култура	Производство	В това число:		Цена на производител	Доход
		Семе за посев*	Чисто производство		
Мярка	Кг	Кг	Кг	лв./кг	лв.
	1	2	3	4	5
1892*					
Рапица	1013000	247877	765123	0.2577	197196
Сусам	14000	3426	10574	0.5268	5570
Анасон	51000	12479	38521	0.5487	21136
Резине	50000	12235	37765	0.3039	11475
Тютюн	2114000	0	2114000	1.1634	2459438
Мак - афион	10	0	10	35.9497	359
Мак - семе	800	196	604	0.4141	250
Хмел	500	0	500	6.1362	3068
Памук - влакна	100000	0	100000	1.8149	181491
Лен - семе	10000	2447	7553	0.4931	3725
Лен - влакна	10000	0	10000	2.8245	28245
Коноп - семе	900000	220226	679774	0.6638	451213
Коноп - влакна	700000	0	700000	1.3398	937862
Захарно цвекло	800000	195757	604243	0.0242	14630
Общо	5763310	694643	5068667		4315657

1899

Рапица	39000	9543	29457	0.2459	7243
Сусам	676100	165439	510661	0.5026	256658
Анасон	221800	54274	167526	0.5235	87700
Резине	48900	11966	36934	0.2899	10707
Тютюн	4026000	0	4026000	1.1100	4468860
Мак - афион	20	0	20	34.2995	686
Мак - семе	1000	245	755	0.3951	298
Хмел	200	0	200	5.8545	1171
Памук - влакна	115200	0	115200	1.7316	199480
Лен - семе	14700	3597	11103	0.4705	5224
Лен - влакна	12300		12300	2.6948	33146
Коноп - семе	1248200	305430	942770	0.6333	597057
Коноп - влакна	734100	0	734100	1.2783	938400
Захарно цвекло	9611100	2351798	7259302	0.0231	167690
Общо	16748620	2902290	13846330		6774321

1905

Рапица	33818500	5079573	28738927	0.2120	6092653
Сусам	1434400	215448	1218952	0.4333	528172
Анасон	668100	100349	567751	0.4514	256283
Резине	27900	4191	23709	0.2500	5927
Тютюн	3918000		3918000	0.9397	3681745
Мак - афион	7		7	29.5700	207
Мак - семе	300	45	255	0.3407	87
Хмел	900		900	5.0473	4543
Памук - влакна	187400		187400	1.4929	279769
Лен - семе	101600	15260	86340	0.4057	35028
Лен - влакна	131300		131300	2.3233	305049
Коноп - семе	830700	124772	705928	0.5460	385437
Коноп - влакна	854500		854500	1.1021	941744
Захарно цвекло	22064700	3314140	18750560	0.0200	375011
Общо	64038307	8853778	55184529		12891654

1911

Рапица	14463500	1706838	12763706	0.2153	2748026
Сусам	881800	104061	778168	0.5390	419433
Анасон	725300	85593	640061	0.4958	317342
Резине	84400	9960	74481	0.4451	33152
Тютюн	10647300	0	10647300	0.9643	10267191
Мак - семе	800	94	706	0.8353	590
Хмел	13	0	13	2.5385	33
Памук - влакна	198800	0	198800	1.9729	392213
Лен - семе	292900	34565	258478	0.3526	91139
Лен - влакна	398100	0	398100	1.0807	430227
Коноп - семе	1216400	143547	1073445	0.5582	599197
Коноп - влакна	1127100	0	1127100	1.1264	1269565
Захарно цвекло	65175200	7691325	57515615	0.0228	1311356
Общо	95211613	9775984	85475972		17879463

1921

Рапица	610100	110733	499367	4.7876	2390769
Сусам	844300	153240	691060	17.9762	12422625
Анасон	164900	29929	134971	7.4815	1009783
Резине	20700	3757	16943	5.2181	88410
Тютюн	1629700	0	16294700	215.7630	3515793356
Мак - афион	1400	0	1400	298.6900	418166
Мак - семе	162200	29439	132761	14.6940	1950786
Сљнчоглед	2666800	484024	2182776	4.0453	8829983
Памук - влакна	243100	0	243100	42.3300	10290423
Лен - семе	70900	12868	58032	9.2942	539358
Лен - влакна	76700	0	76700	30.9576	2374448

Коноп – семе	1382500	250924	1131576	8.6833	9825816
Коноп-влакна	1263500	0	1263500	24.6396	31132135
Захарно цвекло	117476400	21321967	96154433	0.3500	33654052
Общо	120513100	22396882	118881318		3630720108
1924					
Рапица	108900	23174	85726	5.3162	455737
Сусам	1613100	343268	1269832	15.9288	20226905
Анасон	174100	37048	137052	18.4704	2531396
Резине	28600	6086	22514	9.8284	221276
Тютюн	49191400	0	49191400	37.1815	1829010039
Мак-афион	200	0	200	1107.3000	221460
Мак-семе	74900	15939	58961	14.7810	871507
Слънчоглед	10622900	2260553	8362347	5.8034	48530044
Памук-влакна	270400	0	270400	63.7316	17233025
Лен-семе	98000	20854	77146	10.9854	847475
Лен-влакна	86700	0	86700	52.4151	4544389
Коноп-семе	1142000	243018	898982	15.4569	13895481
Коноп-влакна	1209900	0	1209900	37.2415	45058491
Захарно цвекло	404278400	86030444	318247956	0.9200	292788120
Общо	468899500	88980384	379919116		2276435345

Източник: кол. 1–3 – по СГЦБ различни години, кол. 4 – за 1899 по КГП цени по земеделска статистика, за 1905–1924 по СГЦБ 1913–1922, с. 88–89 и СГЦБ 1929–30, с. 160–161.

*Тъй като статистиката не дава данни за отделеното семе за посев е ползван средният процент на отделено семе за зърнените храни за съответната година (1899–24.4696%; 1905–17.876%; 1911– 11.801%; 1921–18.1499% и 1924–21.2811%). Тъй като за 1892 г. ГДС не разполагаме с информация за отделеното за посев семе и при зърнените храни е приложен процентът от 1899 г.

*Поради липса на информация за физическото производство в 1892 г. (освен на рапицата, сусамата, анасона и тютюна) то е определено въз основа на средната реколта за годините 1899–1911 г.

Таблица Г

ДОХОД ОТ ВАРИВА, ЗЕЛЕНЧУЦИ И БОСТАНИ, 1892–1924 г.

	1892*	1899	1905	1911	1921	1924
Варива						
<i>Производство, кг</i>						
Боб	...	9042400	27220900	54053400	28879600	49752200
Боб между други култури	...	0	0	0	7816100	11015800
Леща	...	0	0	6080000	1535700	3229700
Бакла, нахут, грах	...	0	0	1677400	727900	1183300
Картофи	...	20873200	8171000	13866100	28299600	34443500
<i>Семе за посев</i>						
Боб	...	2212675	4088579	6352518	5241647	10587268
Боб между други	...	0	0	0	1418622	2344162
Леща	...	0	0	714540	278730	687280
Бакла, нахут, грах	...	0	0	197133	132114	251806
Картофи	...	5107672	1227284	1629586	5136377	7329577
<i>Чисто производство</i>						
Боб	...	6829725	23132321	47700882	23637953	39164932
Боб между други	...	0	0	0	6397478	8671638
Леща	...	0	0	5365460	1256970	2542420
Бакла, нахут, грах	...	0	0	1480267	595786	931494

Картофи	...	15765528	6943716	12236514	23163223	27113923
<i>Цена на производител</i>						
Боб	...	0.1898	0.3042	0.3102	4.1442	7.4861
Боб между груги	...	0.1898	0.3042	0.3102	4.2990	7.3052
Леща	...	0.1883	0.2376	0.2589	3.8157	6.149
Бакла, нахут, грах	...	0.1883	0.2256	0.2562	3.1540	6.1719
Картофи	...	0.0978	0.1109	0.1411	1.4399	2.6171
<i>Доход, лв.</i>						
Боб	...	1296282	7036852	14796814	97960403	293192596
Боб между груги	...	0	0	0	27502757	63348048
Леща	...	0	0	1389118	4796222	15633340
Бакла, нахут, грах	...	0	0	379244	1879110	5749086
Картофи	...	1541869	770058	1726572	33352724	70959848
Общо вариба	1525401	2838150	7806910	18291748	165491216	448882919
Зеленчуци						
<i>Чисто производство, кг лв.</i>						
Зеле	53000000	61938100	36775100	52907000	31872800	32775400
Лук	6042432	8568244	11092439	16083408	8862800	9869900
Лук – семе*	700000	732900	543400	0	0	0
Чушки	0	0	0	0	7805100	9619700
Домати	0	0	0	0	2950600	3810500
Други зеленчуци, кг	0	0	0	0	22359700	18546700
Други зеленчуци, лв.		1340000	2102202	4734212	38625652	52902203
<i>Цена на производител лв./кг</i>						
Зеле	0.0923	0.1081	0.1109	0.1411	1.7569	2.1142
Лук	0.1100	0.0976	0.1251	0.1078	2.8138	3.2236
Лук – семе	0.0802	0.0712	0.0473	0.0719		
Чушки		0.0438		0.0756	1.9519	2.8607
Домати				0.0650	1.6775	2.6998
Други зеленчуци, кг				0.0669	1.7274	2.8524
Други зеленчуци, лв.				0.0669	1.7274	2.8524
<i>Доход, лв.</i>						
Зеле	4891900	6695509	4078359	7465178	55997322	69293751
Лук	664667	836261	1387664	1733791	24938147	31816610
Лук – семе	56172	52182	25703	0	0	0
Чушки	0	0	0	0	15234775	27519076
Домати	0	0	0	0	4949632	10287588
Други зеленчуци, кг	0	0	0	0	38624146	52902607
Други зеленчуци, лв.	0	1340000	2102202	4734212	0	0
Общо	5612739	8923952	7593928	13933181	139744021	191819631
Бостани						
Производство, лв.	2832000	3113415	4418774	6895161	120370023	212223971
Рози						
Производство розово масло,						
мускал	400000	445602	894464	653730	276061	372909
Цена, лв./мускал	4.6630	4.4583	3.35	8.63	86.72	150.74
Доход, лв.	1865181	1986627	2996454	5641690	23940010	56212303

Източник: вж. текста и Таблица А.

Бележки:

*Единствено за лука се спада семе за посев в процентите, според средния за зърнените храни в съответната година процент.

**Поради липса на информация за физическото производство в 1892 г. то е определено въз основа на средната реколта за годините 1899–1911 г.

ДОХОД ОТ МЕСО, 1899–1924 Г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
<i>Брой животни*</i>						
Волове и крави**	1267598	1459270	1518194	1464171	1535012	1590904
Телета до 6 месеца	76418	97913	112674	106294	174310	157715
Быволи	263994	441758	531038	439395	419611	431504
Биволчета до 6 месеца	45502	70107	80841	63259	84291	83355
Овни и овце***	6458781	6622679	7683877	8277214	8124602	8065261
Азнета до 6 месеца	114267	116722	130166	150186	459563	428093
Кози и козли	1170416	1303515	1297843	1369350	1174579	1164227
Ярета до 6 месеца	28062	31254	24947	35142	90647	74464
Свине****	235176	188578	212396	287510	545796	548657
Прасенца до 6 месеца	219190	175759	232948	273233	498811	431633
Птици	3237358	4562452	6408260	8549371	7764675	9176594
<i>Заклани, при 25% от населението</i>						
Волове и крави**	33910	39038	40614	39169	34430	49435
Телета до 6 месеца	4499	5765	6634	6258	5790	13332
Быволи	5009	8382	10076	8337	34430	49435
Биволчета до 6 месеца	821	1265	1459	1141	5790	13332
Овни и овце***	131337	134670	156249	168315	140152	188881
Азнета до 6 месеца	112751	115173	128439	148194	388743	482706
Кози и козли	18456	20555	20466	21593	19373	17515
Ярета до 6 месеца	16072	17900	14288	20127	34405	57034
Свине****	15160	12156	13692	18534	35988	34560
Прасенца до 6 месеца	413	331	439	515	1104	671
Птици	2116705	2983101	4189960	5589898	5076834	6000000
<i>Месо при 25% от населението, кг</i>						
Волове и крави**	4747450	5465304	5685990	5483661	4881719	6657922
Телета до 6 месеца	233952	299759	344947	325416	287265	694945
Быволи	806447	1349482	1622214	1342263	1207073	1420433
Биволчета до 6 месеца	50903	78429	90437	70768	87858	93864
Овни и овце***	1838723	1885383	2187491	2356405	1989922	2731096
Азнета до 6 месеца	732882	748626	834855	963259	2706402	3166190
Кози и козли	295300	328881	327450	345491	312884	284964
Ярета до 6 месеца	96434	107401	85728	120765	217923	329056
Свине****	1273463	1021136	1150109	1556844	2645612	2911769
Прасенца до 6 месеца	4336	3477	4608	5405	13779	7105
Птици	4233411	5966203	8379919	11179796	10153669	12000000
<i>Месо в цялото Царство, кг</i>						
Волове и крави**	7273139	8372898	8710991	8401022	7478840	10200000
Телета до 6 месеца	3299158	4227147	4864380	4588962	4050964	9800000
Быволи	2356152	3942707	4739532	3921616	3526638	4150000
Биволчета до 6 месеца	2250568	3467566	3998484	3128859	3884457	
Овни и овце***	22163547	22725968	26367510	28403566	23986060	32920000
Азнета до 6 месеца	7620033	7783727	8680282	10015348	28139421	
Кози и козли	6424874	7155507	7124371	7516900	6807459	6200000
Ярета до 6 месеца	1816993	2023620	1615260	2275426	4106057	
Свине и прасенца***	22326327	17902536	20175786	27296371	46466186	51000000
Птици	4233411	5966203	8379919	11179796	10153669	12000000
<i>Цена на месо, намалена с 25%, лв./кг</i>						
Волове и крави**	0.36	0.36	0.50	0.68	14.27	16.46
Телета до 6 месеца	0.42	0.42	0.56	0.77	15.79	21.46
Быволи	0.36	0.36	0.50	0.68	14.27	16.46

Биволчета до 6 месеца	0.42	0.42	0.56	0.77	15.79	21.46
Овни и овце***	0.39	0.40	0.53	0.74	14.70	19.06
Азнета до 6 месеца	0.40	0.42	0.50	0.71	13.99	19.55
Кози и козли	0.41	0.29	0.40	0.62	12.57	17.09
Ярета до 6 месеца	0.32	0.29	0.40	0.62	12.57	17.09
Свине****	0.57	0.55	0.67	0.91	17.26	26.75
Прасенца до 6 месеца	0.57	0.55	0.67	0.91	17.26	26.75
Птици	0.41	0.41	0.53	0.74	14.76	20.06
<i>Доход от месо, лв.</i>						
Волове и крави**	2585601	3051921	4377273	5733697	106685654	167917500
Телета до 6 месеца	1380698	1775402	2699731	3544973	63979401	210322371
Биволи	837612	1437117	2381615	2676503	50307491	68319375
Биволчета до 6 месеца	941863	1456378	2219159	2417044	61349661	0
Овни и овце***	8610538	9135839	14040699	20876621	352595080	627372900
Азнета до 6 месеца	3078798	3269165	4361842	7060820	393600153	0
Кози и козли	2630986	2103719	2831937	4622893	85594033	105932132
Ярета до 6 месеца	575078	594944	642066	1399387	51627773	0
Свине и прасенца ***	12759496	9855346	13467337	24771456	801890198	1364377500
Птици	1735698	2437194	4409933	8231125	149897239	240729588
Общо доход	35136368	35117025	51431591	81334520	2117526683	2784971366

Източник: вж. текста и Таблица А.

Бележки:

*Броят на домашните животни за конкретните години е интерполиран от данните на преброяванията (за повече информация вж. Таблица 5).

** Изключвам биковете за разплод.

*** Изключвам кочовете.

**** Изключвам нерезите.

Таблица Е

ДОХОД ОТ ТЪРГОВИЯ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
Стокооборот						
1. Селско стопанство	229442696	195989594	277744852	423536121	9517216227	11015453892
Зърнени храни	77898842	48024172	116854485	202224660	1381179280	3717065090
Индустриални култури	3856850	6266148	12357942	17046361	3541671910	2199418530
Лозя	49917685	58008611	27031824	16222671	293813163	498425291
Плодове	1287487	1339730	3001469	1940013	74900915	86883111
Зеленчуци	82192	120870	243499	1114929	47313168	56447544
Вариба	71569	133161	3184893	9243986	86488609	330901060
Фуражи	4500	4556	464520	1433063	896211	21517636
Рози	1865181	1986627	2996454	5641690	23940010	56212303
Бостани	0	0	446753	803306	3344611	1044140
Месо	29078153	12293042	17907393	27206115	703169414	911203950
Мляко	29848644	29310431	50679197	59229207	991299975	1802372702
Яйца	1520000	1680000	5328000	10880000	152000000	600000000
Вълна	4100000	3900000	5100000	4500000	85500000	860000000
Мед	1442078	1448186	1150380	3932346	85067207	115209277
Пашкули	1514472	1514473	3467964	3465390	31500000	120000000
Гори	25308043	28868994	25739579	56963634	1976364076	277665987
Риболов	1457000	890593	1390500	1638750	28767678	105087271
Лоб	190000	200000	400000	300000	10000000	30000000
2. Индустрия	19676851	25989778	37260701	78040864	2016055673	2373963791
Производство по ЗНИИ	7010173	18666326	33236156	111070721	2053429203	2947320000
Акцизи, такси	900000	1053368	1576275	9274806	8189733	74946209
Местни суровини (без тютюн)	3479850	9265964	16498428	55790587	561011797	1303226000
Търговия по ЗНИИ	2630323	8346994	15161453	46005328	384347228	1569147791

Търговия дребна индустрия	17046528	17642784	22099248	32035536	531828000	804816000
3. Тютюни*	2500000	3000000	1500000	3500000	685000000	679000000
Тютюнево производство	9178400	15113923	16269090	25500118	953548758	2510680000
Разноски (акцизи, такси, суровини)	6308832	12180404	15104001	22213773	268087011	636844687
4. Добивна индустрия	247919	496675	864872	2435343	65849771	210722861
5. Вносна търговия	61842406	55255900	96548849	227778037	2492138569	4473417101
Общ внос	77303007	68140556	122219938	267663501	2921092269	5557311404
Внос суровини	15460601	12884656	25671089	39885464	428953700	1083894303
6. Вносни мита и акцизи	500000	494923	864517	2430229	95224952	210722861
7. Общински такси	13700000	13746513	16795426	24228266	150911565	339245672
8. Транспортни разноски	2380000	3480254	7564591	18818726	261497629	604000000
Общ стокооборот	330289872	298453638	439143809	780767587	15283894387	19906526178
Бруто доход, 15%	49543481	44768046	65871571	117115138	2292584158	2985978927
Доход за чужбина**	495435	447680	658716	1171151	22925842	34000000
Чист доход от търговия	49048046	44320365	65212856	115943987	2269658317	2951978927

Източник: вж. текста и Таблица А.

Бележки:

* Закръглено по оценка

** Доход от търговия, трансфериран в чужбина като дивиденди, тантиеми или печалби. Поради липса на точна информация приемам, че доходът за странство е 1% от стокооборота, колкото е и в 1924 г.

Таблица Ж

НАЦИОНАЛЕН ДОХОД В ТЕКУЩИ ЦЕНИ ПО СЕКТОРИ, 1892–1924 г.

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
Селско стопанство	685778742	551791870	726074306	1025712377	19993638643	25038911540
Индустрия и занаяти	101879246	92875648	100078032	169628122	2696641197	4997760639
Транспорт и съобщения	10409152	9371085	17463285	38007570	514203809	1263379596
Търговия	49048046	44320365	65212856	115943987	2269658317	2951978927
Кредит и осигуровки	7335528	19388251	37153851	72404971	835894802	1307385151
Свободни професии	27739892	27287221	23998275	36336285	696030460	1395282354
Покрити градски имоти	79420028	84003611	114021999	119063570	737862405	1293402190
Държавни служители	46178104	49395520	56654815	80500552	1041647498	3819618759
Национален доход	1007788738	878433572	1140657419	1657597433	28785577130	42067719154

Източник: вж. текста и Таблица А.

Таблица 3

**НАЦИОНАЛЕН ДОХОД ПО ПОСТОЯННИ ЦЕНИ ОТ 1911 г. И
ТЕРИТОРИЯ (ОТ 20-МЕ ГОДИНИ НА ХХ ВЕК)**

	1892	1899	1905	1911	1921	1924
Национален доход	1162346298	1122036857	1344819931	1544778927	1523099951	1656872564
НД, лв. на човек	354.48	309.02	338.23	356.10	313.33	321.41
<i>Селско стопанство, общо</i>	<i>199501687</i>	<i>122268720</i>	<i>193497710</i>	<i>274014889</i>	<i>165541501</i>	<i>148085110</i>
Зърнени храни	199501687	122268720	193497710	274014889	165541501	148085110
Индустриални растения	3391658	5617903	12341698	16725750	21661513	59569563
Лозя	90501102	76459320	58106272	22011563	25973203	41212886
Плодове	3486511	3285261	7957823	3870752	8763810	7890081
Вариба	2007798	4047332	7600021	17046080	11078894	16871618
Зеленчуци	7622946	10365202	8055468	12984331	7730380	7904290
Бостани	3216919	3583664	7193545	5257491	2382406	3218205
Рози	3727600	1276502	4447119	6425601	6962509	6563251
Фуражи	5923	5653	8682	1571143	43028	180909
Мляко	106263185	110558249	169920645	157701995	145245418	186859801
Месо	56816287	58546629	66519374	75795639	107464912	100491075
Яйца	2832976	2609320	6709680	12673840	7600000	20000000
Вълна	10076361	10292848	11997806	13703555	13704584	13880158
Козина	490201	543416	555941	574250	510420	520283
Пчеларство	3343335	3519300	4471175	6430669	6273148	6295930
Пашкули	1817205	1467791	3374566	3229397	2340000	3120000
Гори	46470194	45601296	48398567	55878327	124423795	84610838
Домашен поминък	128853701	114245501	128175669	141779751	146248080	125500000
Селски покрити имоти	80877007	90991609	98783259	106634192	130010599	137420191
Риболов	1607528	1136232	1446775	1527151	1604146	3565609
Лов	250086	275914	463171	279570	418657	930740
Домашна прислуга	1607528	1136232	1446775	1527151	1604146	3565609
Градинари, емигранти	250086	275914	463171	279570	418657	930740
<i>Платени лихви</i>	<i>7146720</i>	<i>14171288</i>	<i>9519547</i>	<i>14811729</i>	<i>4807509</i>	<i>11100666</i>
<i>Индустрия, общо</i>	<i>120438807</i>	<i>124524012</i>	<i>118059585</i>	<i>158076447</i>	<i>177077516</i>	<i>172274504</i>
Занаяти	89012704	79816360	66248603	63510735	78879478	80742056
Добивна индустрия	201439	518192	958116	2269497	11720956	15383290
Едра индустрия	8391859	15685288	18903937	51203038	43751458	34668397
Дребна индустрия	19346781	24217606	27045512	29853916	28776000	27075600
Строителство	3486024	4286566	4903417	11239261	13949624	14405161
<i>Транспорт общо</i>	<i>13665129</i>	<i>13479436</i>	<i>20389343</i>	<i>35419254</i>	<i>50306315</i>	<i>70518403</i>
Жп транспорт	6347047	3740941	9385469	18826836	29645408	43249042
Пощи и телеграфи	3035998	5122828	5496995	11168877	8171938	12236344
Воден транспорт	0	333055	466217	703051	958208	719766
Транспортни услуги	4282084	4282612	5040662	4720491	10295573	10808048
Транспортни дружества	0	0	0	0	1235187	1274619
Автомобилни дружества	0	0	0	0	0	2230584
<i>Търговия, общо</i>	<i>64559144</i>	<i>61143077</i>	<i>75511755</i>	<i>108048201</i>	<i>95020841</i>	<i>91584211</i>
<i>Общо кредит</i>	<i>9655337</i>	<i>26747463</i>	<i>43021463</i>	<i>67474192</i>	<i>34995324</i>	<i>40561210</i>
Частни банки	1579492	4126139	3057693	4461975	5787045	5359365

Популярни банки	0	0	16336	55876	42694	49717
Кредитни кооперации	0	0	385317	1550515	696570	811702
Държавни банки	4572507	7852475	9346930	13505063	12012459	7319832
Доход от капитали	2542481	9747986	13925567	20899651	13119159	18410144
Застрахователни дружества	960857	5020863	16289620	27001112	3337395	8610450
<i>Общо свободни професии</i>	<i>34931053</i>	<i>40544176</i>	<i>31522253</i>	<i>33861784</i>	<i>39029368</i>	<i>42716447</i>
Свободни професии	23533822	27427025	16320579	17301155	21003928	23761458
Хотели, ресторанти	11397230	13117151	15201674	16560629	18025439	18954990
<i>Градски имоти</i>	<i>104965996</i>	<i>115208893</i>	<i>131556411</i>	<i>110955341</i>	<i>134785170</i>	<i>149903969</i>
<i>Общо държавни служители</i>	<i>55730876</i>	<i>71797597</i>	<i>71717865</i>	<i>75018464</i>	<i>56137976</i>	<i>121385821</i>
Държавни служители	38474858	50468807	52805423	50383539	36115739	85047732
Общински служители	10782514	13890674	11527876	14460242	4465534	16545013
Фондове и автономни	0	0	269366	462632	518348	3837767
Пенсионери	1942187	1793714	1730330	1981592	10851785	10308816
Публични предприятия	4531316	5644402	5384869	7730459	4186570	5646492

Източник: вж. текста и Таблица А.

ДИСКУСИОННИ МАТЕРИАЛИ

- DP/1/1998 Първата година на Паричния съвет в България
Виктор Йоцов, Николай Неновски, Калин Христов, Ива Петрова,
Борис Петров
- DP/2/1998 Финансова репресия и рაციониране на кредита в условията на
паричен съвет в България
Николай Неновски, Калин Христов
- DP/3/1999 Стимули за инвестициите в България: оценка на нетния ганъчен
ефект върху държавния бюджет
Добрислав Добрев, Бойко Ценов, Петър Добрев, Джон Ърст
- DP/4/1999 Два подхода към кризите на фиксираните курсове
Николай Неновски, Калин Христов, Борис Петров
- DP/5/1999 Моделиране на паричния сектор в България, 1913–1945 г.
Николай Неновски, Борис Петров
- DP/6/1999 Паричен съвет и финансови кризи – опитът на България
Румен Аврамов
- DP/7/1999 The Bulgarian Financial Crisis of 1996–1997
Zdravko Balyozov
- DP/8/1999 Икономическата философия на Фридрих Хайек (100 години от
рождението му)
Николай Неновски
- DP/9/1999 Паричният съвет в България: устройство, особености и
управление на валутния резерв
Добрислав Добрев
- DP/10/1999 Паричните режими и реалната икономика (Емпиричен тест преди
и след въвеждането на паричен съвет в България)
Николай Неновски, Калин Христов
- DP/11/2000 The Currency Board in Bulgaria: The First Two Years
Jeffrey B. Miller
- DP/12/2000 Fundamentals in Bulgarian Brady Bonds: Price Dynamics
Nina Budina, Tzvetan Manchev
- DP/13/2000 Изследване на парите в обращение след въвеждането на
паричния съвет в България (трансакционно търсене,
нагрупуване, скрита икономика)
Николай Неновски, Калин Христов
- DP/14/2000 Макроикономическите модели на Международния валутен фонд и
Световната банка (анализ на теоретичните подходи и оценка на
ефективността от прилагането им в България)
Виктор Йоцов
- DP/15/2000 Динамика на банковите резерви при паричен съвет
Борис Петров
- DP/16/2000 Един възможен подход за изграждане на симулационен
макроикономически модел на България
Виктор Йоцов

- DP/17/2001 **Надзор на консолидирана основа**
Маргарита Гранджева
- DP/18/2001 **Ригидност (негъвкавост) на реалните работни заплати и избор на паричен режим**
Николай Неновски, Дарина Колева
- DP/19/2001 **The Financial System in the Bulgarian Economy**
Jeffrey Miller, Stefan Petranov
- DP/20/2002 **Forecasting Inflation via Electronic Markets Results from a Prototype Experiment**
Michael Berlemann
- DP/21/2002 **Корпоративен имидж на търговските банки (1996–1997 г.)**
Мирослав Негелчев
- DP/22/2002 **Fundamental Equilibrium Exchange Rates and Currency Boards: Evidence from Argentina and Estonia in the 90's**
Kalin Hristov
- DP/23/2002 **Кредитна активност на търговските банки и рационаране на кредитния пазар в България**
Калин Христов, Михаил Михайлов
- DP/24/2002 **Ефектът Balassa – Samuelson в България**
Георги Чукалев
- DP/25/2002 **Пари и парични задължения: същност, уговаряне, изпълнение**
Станислав Нацев, Начко Стайков, Филко Розов
- DP/26/2002 **Относно едностранната „евроизация“ на България**
Иван Костов, Яна Костова
- DP/27/2002 **Shadowing the Euro: Bulgaria's Monetary Policy Five Years on**
Martin чZaimov, Kalin Hristov
- DP/28/2002 **Improving Monetary Theory in Post-communist Countries – Looking Back to Cantillon**
Nikolay Nenovsky
- DP/29/2003 **Дуална инфлация в условията на паричен съвет. Преглед на предизвикателства пред присъединяването на България към ЕС**
Николай Неновски, Калина Димитрова
- DP/30/2003 **Exchange Rate Arrangements, Economic Policy and Inflation: Empirical Evidence for Latin America**
Andreas Freytag
- DP/31/2003 **Inflation and the Bulgarian Currency Board**
Stacie Beck, Jeffrey B. Miller, Mohsen Saad
- DP/32/2003 **Banks – Firms Nexus under the Currency Board: Empirical Evidence from Bulgaria**
Nikolay Nenovsky, Evgeni Peev, Todor Yalamov
- DP/33/2003 **Моделиране на инфлацията в България**
Калин Христов, Михаил Михайлов
- DP/34/2003 **Competitiveness of the Bulgarian Economy**
Konstantin Pashev

- DP/35/2003 Exploring the Currency Board Mechanics: a Basic Formal Model
Jean Baptiste Desquilbet, Nikolay Nenovsky
- DP/36/2003 Съставен конюнктурен индикатор за българската промишленост
Цветан Цалински
- DP/37/2003 The Demand for Euro Cash: A Theoretical Model and Monetary Policy Implications
Franz Seitz
- DP/38/2004 Равнище на доверие във валутния режим в България през 1991–2003 г. Начален опит за калибрация
Георги Ганев
- DP/39/2004 Credibility and Adjustment: Gold Standards Versus Currency Boards
Jean Baptiste Desquilbet, Nikolay Nenovsky
- DP/40/2004 Паричният съвет: „The only game in town“
Калин Христов
- DP/41/2004 The Relationship between Real Convergence and the Real Exchange Rate: the Case of Bulgaria
Mariella Nenova
- DP/42/2004 Effective Taxation of Labor, Capital and Consumption in Bulgaria
Plamen Kaloyanchev
- DP/43/2004 Платежният баланс на Царство България от 1911 г.
д-р Мартин Иванов
- DP/44/2005 Beliefs about Exchange-rate Stability: Survey Evidence from the Currency Board in Bulgaria
Neven T. Valev, John A. Carlson
- DP/45/2005 Възможности за съставяне и използване на баланс на паричния оборот
Методи Христов
- DP/46/2005 The Microeconomic Impact of Financial Crises: The Case of Bulgaria
Jonathon Adams-Kane, Jamus Jerome Lim
- DP/47/2005 Лихвените спредове на търговските банки в България
Михаил Михайлов
- DP/48/2005 Измерване на общата факторна производителност: счетоводство на икономическия растеж за България
Калоян Ганев
- DP/49/2005 Опит за измерване на съществената инфлация в България
Калина Димитрова
- DP/50/2005 Икономически и паричен съюз на хоризонта
д-р Цветан Манчев, Минчо Карабастев
- DP/51/2005 The Brady Story of Bulgaria (in Bulgarian only)
Garabed Minassian
- DP/52/2005 General Equilibrium View on Trade Balance Dynamics in Bulgaria
Hristo Valev
- DP/53/2005 The Balkan Railways, International Capital and Banking from the End of the 19th Century until the Outbreak of the First World War
Peter Hertner